חזרת הש"ץ בששה עונים

חזרת הש"ץ בששה עונים

בחודש כסלו תשע"ז נתקבלה הודעה בתיבת הדואר האלקטרוני, מר' דוד קליין מתל אביב:

"אני מתפלל בבית הכנסת שבו התפלל אביך ז"ל, בבית הספר 'יסודי התורה' בתל אביב, ופעמים רבות אני משמש כשליח ציבור. מאחר ומנין המתפללים מאד מצומצם, כמעט מידי יום אני נתקל בשאלה, האם מותר להתחיל בחזרת הש"ץ גם כשחלק מהמתפללים עדיין עומד בתפילת שמונה עשרה בלחש ואין תשעה שיכולים לענות אמן, ואפשר להסתפק בששה מקשיבים בלבד. גבאי בית הכנסת אמר לי בשמך, שכאשר התפללת עם אביך בבית הכנסת, אמרת שאין בעיה להתחיל את חזרת הש"ץ עם ששה מתפללים שסיימו את תפילת העמידה. אשמח לקבל ממך את המקורות לפסק ההלכה שאמרו לי בשמך".

השבתי לו, כי אשלח את המקורות המבוקשים, וניצלתי את ההזדמנות לשוב וללבן נושא זה עם בני החבורה הי"ו.

אמירת קדיש כשאין תשעה המקשיבים לש"ץ

א. בשו"ע (סימן נה סע' א) נפסק: "אומרים **קדיש**, ואין אומרים אותו בפחות מעשרה זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות, והוא הדין **לקדושה וברכו,** שאין נאמרים בפחות מעשרה". וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק ה) "והוא הדין לכל **חזרת הש"ץ** שצריך **עשרה**, דמקרי דבר שבקדושה מפני הקדושה שיש בה".

והנה בהגהות מיימוניות (תפילה פ"ח אות ט) כתבו בשם הר"ם "שאם התחיל אחד להתפלל לבדו **ואינו יכול לענות עמהם**, **ואין כאן אלא תשעה** שיוכלו לענות, אפילו הכי **מצטרף עמהם**, דכתיב (ויקרא כב, לב) וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כל עשרה דבני קדושה נינהו שכינה שריא".

הבית יוסף (או"ח סי' נה סע' ו) הביא את דבריהם, וכתב: "ומכאן למד מורי הרב הגדול מה"ר יעקב בי רב זללה"ה שאם **היה אחד ישן**, מצטרף עם תשעה **לקדיש ולקדושה**, דכיון **דאיכא עשרה דבני קדושה נינהו** שפיר שריא שכינתא עלייהו". וכן פסק בשו"ע (שם סע' ו) "ואם **התחיל אחד** מהעשרה **להתפלל לבדו** ואינו יכול לענות עמהם, **או שהוא ישן**, אפילו הכי מצטרף עמהם". ומשמע שניתן להתחיל בחזרת הש"ץ אפילו אם אין תשעה המקשיבים לש"ץ, וכגון **שאחד** המתפללים ישן או נמצא באמצע תפילת שמונה עשרה.

ונחלקו הפוסקים האם גם כשיש יותר מאחד שאינו מקשיב לש"ץ, ניתן לומר קדיש. המג"א (ס"ק ח) הביא את דברי רבי לוי בן חביב (סימן טו) שכתב "הוא הדין ג' או ד' **ונשאר הרוב**", וכתב המג"א: "ולי נראה **דאין להקל כל כך**, דווקא א' ולא ב'".

מחלוקת זו הובאה גם בדברי המשנה ברורה (ס"ק לב) שכתב על דברי השו"ע "אם התחיל אחד מהעשרה להתפלל או שהוא ישן, מצטרף עמהם - הוא הדין יותר מאחד, ובלבד שישארו רובם שאין מתפללים שמונה עשרה ויכולים לענות עמהם. ויש מחמירין ביותר מאחד. ובישן בוודאי אין לצרף אפילו במקום הדחק ביותר מאחד, כי בלאו הכי יש הרבה פוסקים המחמירים בישן".

חזרת הש"ץ בששה עונים

ובעמק ברכה (תפילה סימן ו) כתב: "נראה דדווקא **אחד** ישן או אינו עונה הוא דמצטרף לעשרה, אבל **יותר מאחד לא.** כיון דעיקר הראיה היא מתינוק המוטל בעריסה שמצטרף, ואם כן הרי לא מצינו אלא שאחד מצטרף. אבל אין לומר סברות שלאו דוקא אחד, כיון שאין שום מקור לזה. וחילוק גדול יש לחלק בין אחד ליותר מאחד, וכדבעי למימר בגמרא דתשעה וארון תשעה ושבת מצטרפים, או תשעה נראים כעשרה מצטרפים. ודלא כדעת מקצת האחרונים שפסקו דגם ארבעה עומדים באמצע התפילה ואין יכולים לענות דמצטרפים".

הנה כי כן, נתבאר איפוא, כי ניתן לומר קדיש גם ללא תשעה המאזינים לש"ץ.

אמירת חזרת הש"ץ ללא תשעה שומעים המכוונים לברכותיו

ב. והנה כתב הרא"ש בתשובה (כלל ד סימן יט) "והקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכת החזן ולומר אמן, **וכשאין תשעה** בבית הכנסת **המכוונים** לברכת שליח ציבור, **קרוב הוא בעיני שברכת שליח ציבור לבטלה**, כי נתקנו ברכות לשליח ציבור לאומרם בעשרה. וכשאין תשעה בבית הכנסת המכוונים לברכת שליח ציבור, נראה כברכה לבטלה. לכך כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו, ויכוין לברכת החזן".

דברי הרא"ש נפסקו להלכה בשו"ע (סי' קכד סע' ד) "כששליח ציבור חוזר התפילה, **הקהל יש להם לשתוק ולכוין** לברכות שמברך החזן ולענות אמן, **ואם אין תשעה מכוונים** לברכותיו, **קרוב להיות ברכותיו לבטלה.** לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו, ויכוין לברכת החזן".

ומעתה יש לתמוה על מרן השו"ע היאך פסק בסימן נ"ה ש"אם **התחיל אחד** מהעשרה **להתפלל לבדו** ואינו יכול לענות עמהם, **או שהוא ישן**, אפילו הכי מצטרף עמהם" - לאמירת קדיש, גם ללא תשעה שומעים המכוונים לדברי הש"ץ. וכפי שתמה הפרי חדש (סי' נה ס"ק ו) "מה שכתב [השו"ע] **שגם ישן מצטרף** [למנין עשרה לאמירת קדיש], יש לגמגם בו ממה שהמחבר לקמן (סי' קכד סע' ד) כתב תשובת הרא"ש **שאם אין תשעה מכוונים קרוב להיות ברכותיו לבטלה**, וכל שכן ישן".

ג. ביישוב הסתירה בדברי מרן השו"ע מצינו הסברים רבים:

• הדרישה (סי' נה ס"ק א) והחיד"א (סי' נה אות ו) דקדקו ממה שהבית יוסף העתיק את דברי הרא"ש "**קרוב הוא** בעיני שברכת שליח ציבור לבטלה", ככתבם וכלשונם, ולא כתב שזו "**ממש**" ברכה לבטלה, שכוונתו לפסוק **שלכתחילה** צריך שכל תשעת השומעים יכוונו לברכות הש"ץ. אבל **בדיעבד** אפשר לומר את חזרת הש"ץ גם ללא תשעה שמכוונים לשמוע את הש"ץ, וכפי שנפסק בסימן נ"ה שגם מי שמתפלל או ישן מצטרף למנין עשרה לאמירת קדיש.

וכן נקט העמק ברכה (תפילה סימן ו) בדעת מרן השו"ע: "הגהות מיימון חידש בשם הר"מ דאם אחד עומד באמצע התפלה ואינו יכול לענות דמצטרף לעשרה לדבר שבקדושה, וכן פסק בשו"ע כדבריהם בסי' נ"ה. ואף שבסי' קכ"ד הביא להלכה דברי הרא"ש דבחזרת הש"ץ אם אין תשעה מכוונים קרוב להיות ברכה לבטלה, **אינו אלא לרווחא דמילתא לצאת לכתחילה** דעת הרא"ש, אבל **לעיקר הדין נקטינן כדעת ההגהות מיימון** דלא בעינן עשרה עונים או שומעים".

אולם החיד"א כתב על תירוץ זה: "ודברים חלושים הם, דכיון דקרוב לברכות לבטלה הוא, **לא היה לו להכשיר כאן** [צירוף ישן לעשרה בחזרת הש"ץ] **בפשיטות**".

• בשו"ע הרב (סי' נה סע' ז, וסי' קכד סע' ו) כתב, ששני פסקי השו"ע אמת להלכה, אלא שיש לחלק בין **עניית אמן בקדיש וברכו** לבין **חזרת הש"ץ.**

חזרת הש"ץ בששה עונים

דברי השו"ע בסימן נ"ה נאמרו בנדון **עניית אמן בקדיש וברכו** שבזה "כל שנשאר הרוב שעונין אמן, אין עניית המיעוט מעכבת, שאין אמירת דבר שבקדושה בעשרה תלוי בענייתן, רק שיהיו שם, שנאמר וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, על כל עשרה שהם בני קדושה - שכינה שורה עליהם ויכולים לומר דבר שבקדושה".

לעומת זאת, בסימן קכ"ד, מדובר על **חזרת הש"ץ,** שבזה יש צורך דווקא בתשעה עונים "**כי חזרת הש"ץ נתקנה לאמרה בעשרה**, וכשאין תשעה מכוונים לברכותיו נראה כברכה לבטלה. לכן כל אדם יעשה עצמו כאלו אין תשעה זולתו, ויכוין לברכת הש"ץ".

חילוק זה מבואר גם בדברי הבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת ויחי סע' ה) שכתב: "אם הם עשרה בצמצום, ואחד מהם מתפלל תפילת שמונה עשרה שאינו יכול לענות עמהם **קדיש**, אף על פי כן מצטרף עמהם. והוא הדין אפילו אם היו שנים. או לומר קדיש, דכל שיש שם עשרה, שכינה שורה עליהם, ויכולים לומר דבר שבקדושה. מה שאין כן **בחזרה** שאני".

• בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ה סע' ו) כתב: "יש אומרים **שמרן השו"ע חזר בו** [ממה שכתב בסי' נ"ה שמצרפים ישן או מי שהתפלל למנין עשרה לאמירת קדיש וקדושה], וסבירא ליה דבעינן תשעה עונים, דהנה בהלכות תפילה בסימן קכ"ד כתב מרן כשש"ץ חוזר התפילה, הקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכות שמברך החזן ולענות אמן, ואם אין תשעה מכוונים לברכותיו, קרוב להיות ברכותיו לבטלה. הרי שכאן הצריך מרן תשעה עונים. ולכן יש שרצו לומר שמרן חזר בו ממה שכתב בסימן נ"ה, וסבירא ליה דבעינן בקדיש ובחזרת הש"ץ תשעה עונים".

אבל במסקנת דבריו כתב האור לציון: "אולם נראה שהעיקר כמו שכתב בשו"ע הגר"ז בסימן נ"ה, שמרן מחלק בין קדיש לחזרה, שבקדיש מצטרף ישן, אבל בחזרה בעינן דוקא תשעה עונים. ולכן נראה שמעיקר הדין אין צריך בקדיש אלא ששה עונים".

אולם בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ט) כתב: "ונראה לומר דשו"ע הגרש"ז כתב את דבר חילוקו מפני שסבור היה דבפשטות אפשר להעמיד שההלכה המדוברת בזה בשו"ע היא בעיקר בנוגע לקדיש וברכו, ועל זה הוסיף שיש מקום להעמיד גם בנוגע לקדושה, וכגון אם הש"ץ לא התפלל עדיין בלחש לעצמו. אבל לפי מה שמצאנו וראינו במקורות ההלכה שהמדובר בזה בהדיא גם לענין חזרת הש"ץ, בכל כגון דא גם הגרש"ז יודה שדוחק להעמיד באוקימתא כזאת שהש"ץ לא התפלל עדיין בלחש לעצמו, דכל כגון דא בודאי היו מפרשים דבריהם ולא לתת מקום לטעות כזאת שהברכות תהיינה לבטלה".

ד. להלכה ולמעשה נחלקו הפוסקים, האם חייבים להתחיל את חזרת הש"ץ רק כשיש תשעה שומעים, כפסק השו"ע בסי' קכ"ד. או שניתן להקל להתחיל את החזרה גם אם אחד, או אפילו שלושה, אינם מכוונים לברכות הש"ץ [ויש רק ששה מקשיבים].

המג"א (סי' נה ס"ק ח) הביא את דברי מהרי"ל שכתב: "אע"ג דכתב הרא"ש דבעינן שיכוונו תשעה לברכת הש"ץ, כמו שכתב בשו"ע סי' קכ"ד ס"ד, לא נהיגין הכי, דהא חזינן דאפילו מי שמשיח ואינו שומע מצטרף". ומבואר בדבריהם, שלמרות הסתירה שבדברי השו"ע, **המנהג למעשה** הוא כפי שנפסק בשו"ע בסימן נ"ה בנדון אמירת קדיש, שגם מי שאינו מכוין, מצטרף למנין עשרה, הוא הדין לענין חזרת הש"ץ, גם מי שאינו מכוין בחזרת הש"ץ, מצטרף למנין עשרה. וכמו שכתב בשו"ת מהר"י אסאד (ח"א סימן כו) "מנהג עיקר ומבטל הלכה, ולא נתפשטה הוראת הרא"ש ופסק השו"ע דסימן קכ"ד [לחייב תשעה שומעים לחזרת הש"ץ], ופוק חזי מאי עמא דבר" - שנהגו למעשה להתיר חזרת הש"ץ גם ללא תשעה שומעים.

חזרת הש"ץ בששה עונים

אמנם בדברי המהרי"ל והמג"א מפורש, **שלכתחילה** המנהג להתיר להתחיל את חזרת הש"ץ במנין של עשרה הוא **רק** כשיש **אחד** שאינו מכוין לש"ץ, **ולא יותר מאחד.**

והחיי אדם (כלל כט סע' א) כתב **לכתחילה אסור** להתחיל את חזרת הש"ץ ללא תשעה שומעים, אך בדיעבד מותר לצרף אדם אחד נוסף שאינו מכוין לחזרת הש"ץ [ישן או מי שעדיין מתפלל], כדבריו: "הש"ץ חוזר התפילה וצריכים הכל לשמוע ולענות אמן על כל ברכה וברכה. ואם אין תשעה שומעים ועונים, הרי כל הברכות שמברך הם לבטלה, ועונשם גדול מאד. ולכן צריך כל אדם לשתוק, ואפילו ללמוד אסור בשעת חזרת הש"ץ. ואם יש רק תשעה שומעים ואחד מהם ישן, יש ליזהר להקיצו כדי שישמע. והוא הדין כשמתפלל, ימתין עד שיסיים. **ובדיעבד** אם אי אפשר, **מצטרף, ודווקא אחד**".

ובציץ אליעזר (שם) הכריע במסקנת דבריו (המובאים לעיל), כי רק **בשעת הצורך** מותר להתחיל את חזרת הש"ץ **כשאחד מתוך העשרה** אינו מכוין: "דשפיר אפשר לסמוך ולהקל ולהתחיל חזרת הש"ץ במנין מצומצם גם כשאחד עומד בתפילה. מובן כשאין נחיצות ויש אפשרות לחכות, דצריכים לחכות עד שיגמור גם היחיד, וזהו גם אפילו כשיש בלעדיו עשרה, כדי לזכותו, כדאיתא במהר"ם שם וכנפסק בשו"ע שם (סי' נה סע' ז). אבל **כשיש נחיצות**, אי משום חשש שבינתיים יתפזר המנין, ואי משום טורח הציבור לבטלם ממלאכה, וכדומה, שפיר **אפשר** בכגון דא **למיעבד עובדא אפילו לכתחילה** ולהתחיל התפילה בקול רם גם **כשאחד מהם** עומד עדיין בתפילת הלחש".

חזרת הש"ץ בששה מקשיבים בלבד

ה. בניגוד לדברי כל הפוסקים שהובאו לעיל, שהתירו להתחיל חזרת הש"ץ רק **כשאחד** מתוך תשעה אינו מקשיב לברכות הש"ץ אפילו לכתחילה [מהרי"ל ומג"א], או רק בדיעבד [חיי האדם], או רק בשעת הצורך [ציץ אליעזר. ידידי רבי משה שטרנבוך כתב בספרו תשובות והנהגות (ח"א סימן קד) שיש מצבים שניתן להתחיל את חזרת הש"ץ אפילו כשרק **חמשה מתפללים** מכוונים לברכות הש"ץ: "ההלכה מבוארת שנכון להמתין שיהיו תשעה ראויים ועונים אמן. אבל אם יש חשש שיש אנשים שלא יישארו עד סוף התפילה כשמאריכים בתפילה יותר מדאי, אפילו **אחד עודנו מתפלל** יכול להתחיל בחזרת הש"ץ וכמבואר בשו"ע, וכמו שכתב המג"א והחיי אדם שדוקא לעשירי מצטרף. **ובשעת הדחק גדול אפילו ארבעה עוד מתפללים מתחיל בחזרת הש"ץ** כהפוסקים דתשעה שומעים אינו מעכב. ואז החזרה כמו פורס על שמע, כמבואר בשו"ע (או"ח סימן סט סע' א), וזכות לשמוע קדושה ומודים דרבנן ואמן. ולא מעולה כתפילת הציבור עוד פעם **כעיקר התקנה,** שלזה צריך תשעה שומעים כדין וכמבואר בשו"ע סימן קכ"ד סעיף ד"".

וכוונתו לפסק השו"ע בסימן ס"ט סעיף א' בנדון "פורס על שמע", וזה לשונו: "אם יש בני אדם שהתפללו כל אחד בפני עצמו ביחיד, ולא שמעו לא קדיש ולא קדושה, עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו בברכה ראשונה יוצר אור ולא יותר, וזה נקרא פורס על שמע, לשון חתיכה פרוסה, שאין אומרים אלא קצת ממנה. לאחר שסיימו ברכת יוצר אור אומר אבות וגבורות **וקדושה** ואתה קדוש, וזה נקרא עובר לפני התיבה. ואין עושים דברים אלו בפחות מעשרה, משום דהוי דברים שבקדושה. וצריך לחזור אחר ששה שלא שמעו, דהיינו רוב העשרה. ואם אינם נמצאים, אפילו בשביל **אחד** שלא שמע, אומרים". בדברי השו"ע מבואר דין "פורס על שמע", והיינו שאפילו בשביל אדם **אחד** שלא שמע קדושה, מותר לומר במנין עשרה את חזרת הש"ץ עד קדושה, והברכות אינן לבטלה. ומדין זה למד הגר"מ שטרנבוך, שבשעת הדחק ניתן לומר שחזרת הש"ץ אפילו בששה שומעים בלבד, **כדין "פורס על שמע"** המבואר בשו"ע בסי' ס"ט. ולא **כעיקר תקנת חזרת הש"ץ** שצריך תשעה שומעים כפסק השו"ע סימן קכ"ד.

חזרת הש"ץ בששה עונים

ובדומה למה שכתב בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סימן נד) "ללמד זכות" על "מה שרגילים המון העם לדבר בחזרת הש"ץ גם אם לא נשארו תשעה שומעים חזרת התפילה, והלא היא ברכה לבטלה", על פי דברי השו"ע בדין "פורס על שמע" הנ"ל "שאם נאספו עשרה בני אדם והתפללו כל אחד ביחידות ולא שמעו קדושה, יכול אחד לעבור לפני התיבה ולהתפלל שמונה עשרה עד הא-ל הקדוש, כדי שיאמרו קדושה, ואפילו בשביל **אחד** שלא שמע קדושה. אם כן אין בתפילה זו שום ברכה לבטלה, אם כן גם אם יש רק ששה ששומעים חזרת התפלה ועונים אמן לא הוי ברכה לבטלה בשום אופן".

ועל פי זה נבין שאמנם **לכתחילה** צריך תשעה שומעים שיקשיבו לחזרת הש"ץ, **כעיקר התקנה** של חזרת הש"ץ וכפי שנפסק בשו"ע בסי' קכ"ד. ורק **בשעת הדחק** מותר להתחיל את חזרת הש"ץ אפילו כשיש רק ששה המקשיבים לחזרה, ולהסתמך על דין "פורס על שמע", שאין בו חשש שברכות הש"ץ הן לבטלה.

ולמעשה מסיים בתשובות והנהגות: "**והכל תלוי בגודל הדחק**. וראוי לחזק הציבור שיהיו תשעה שומעים. ולכתחילה צריך תשעה שומעים, **ובשעת הדחק והיינו באופן שבלאו הכי יתבטל המנין**, גם **בששה שומעים גם כן מועיל**, ויכולים להתפלל חזרת הש"ץ. ומיהו ראוי לש"ץ ליזהר מאד להמתין **לתשעה** שומעים, שרק אז זכות תפילת הציבור מועיל כראוי. ועכ"פ לכל הפחות ימתין **לשמונה** שומעים, ורק לעשירי לצרף מי שאינו שומע, **ורק אם יתבטל המנין נראה להקל**".

לסיום, בספר על מנהגים ומקורותיהם (עמ' פד) כתב רבי טוביה בלוי "פתרון" מחודש לש"ץ להתחיל את החזרה גם כשאין תשעה שמכוונים לברכותיו, בהסתמך על דברי המשנה ברורה (סי' קכד ס"ק יט) "והעולם נוהגין לצרף למנין ולהתפלל חזרת הש"ץ אפילו מי שיודעים בו שמשיח ואינו שומע חזרת הש"ץ כראוי. ונ"ל דבכגון זה טוב להתנהג כמו שכתב בספר שולחן שלמה שיתנה הש"ץ בינו לבין עצמו בחזרת התפילה שאם לא יענו תשעה אמן אחריו ויכוונו לברכותיו **שיהא התפילה ההיא בתורת נדבה**". ולפי זה גם בנדון דידן "יכוין הש"ץ בחזרתו שאם אין תשעה מכוונים, תהיה תפילתו תפילת נדבה. והחידוש [שצריכים לחדש בתפילת נדבה] יהיה בתוספת כוונה - בקטעים שלא כיוון בתפילת לחש. ובמיוחד אמור הדבר כשלא כיוון בתפילת אבות, שמעיקר הדין צריך ממילא לחזור ולהתפלל. ואולי באופן כללי - כל תוספת כוונה, נחשבת כחידוש. ואם כנים הדברים, יש לכאורה, לנהוג **שמלכתחילה יכול הש"ץ לסמוך על כוונתו** הנ"ל, גם במנין מצומצם כשחלק מהמתפללים עומדים עדיין בתפילת שמונה עשרה או ברכות קריאת שמע, ואף אינם יכולים לענות אמן".

לסיכום:

דברים שבקדושה [קדיש קדושה וברכו] - מסקנת גדולי האחרונים להתיר לאומרם אפילו כשיש רק ששה המחוייבים בתפילה מתוך עשרה שומעים, וכן סתם המשנה ברורה, אך הוסיף: "ובישן בוודאי אין לצרף אפילו במקום הדחק ביותר מאחד, כי בלאו הכי יש הרבה פוסקים המחמירים בישן".

קדיש לאחר תפילת ערבית בלחש - מנהג העולם כהכרעת שו"ע הרב להקל שהש"ץ רשאי לאומרו אפילו כשרק **ששה** גמרו את תפילת שמונה עשרה, בפרט אם יש בהמתנה משום ביטול מלאכה ושאר טירחא דציבורא, או חשש שיתבטל המנין עקב יציאת המתפללים מבית הכנסת מחוסר סבלנותם להמתין זמן ממושך.

חזרת הש"ץ בששה שומעים - לדעת השו"ע, חייבים להימצא תשעה מקשיבים לחזרת הש"ץ.

אולם יש פוסקים המתירים להתחיל את החזרה אפילו בששה שומעים בלבד. ויש להבין ולבאר מה יסוד מחלוקתם.

חזרת הש"ץ בששה עונים

• • •

לדעת האגרות משה - "תפילה בציבור" רק בעשרה שלא התפללו

ו. האחרונים חלקו מהי "**תפילה בציבור**" - האם זו תפילה של **עשרה** שעומדים להתפלל ביחד שמונה עשרה בלחש, או שגם בעשרה שהתקבצו לתפילה ורק **ששה** מתוכם לא התפללו עדיין, זו נחשבת "תפילה בציבור", מדין "**רובו ככולו**".

המשנה ברורה (סי' צ ס"ק כח) הביא את דברי החיי אדם (כלל יט) שכתב "תפילה בציבור הוא תפילת שמונה עשרה, **דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד**. ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק לשמוע קדיש וקדושה וברכו, ולכן אינם מקפידין רק שיהיו עשרה בבית הכנסת, וזהו טעות".

ופשטות הדברים היא, שכוונת החיי אדם לומר שתפילה בציבור היא **רק תפילה שמתפללים בה עשרה שעדיין לא התפללו**. וכפי שכתב האגרות משה (או"ח ח"א סימן כח) "בדבר מעלת **תפילה בציבור**, ששמע שאמרתי שהוא **דווקא כשכל העשרה מתפללים**, ולא סגי ברוב המנין, הוא האמת. וכן מפורש גם בחיי אדם כלל י"ט והביאו במשנ"ב סי' צ'. ומה שהוזכר **שסגי ברוב מנין**, הוא רק לענין **לומר דבר שבקדושה**".

ומבואר בדברי האגרות משה, שיש הבדל בין אמירת "דברים שבקדושה" - שכאשר יש ששה שלא התפללו ומצרפים להם ארבע שהתפללו, הרי זה מנין עשרה שאפשר לומר בו קדיש, קדושה וברכו. לדין "תפילה בציבור" של עשרה, שיש צורך בעשרה שלא התפללו, ולא די בששה שלא התפללו בצירוף ארבעה שהתפללו.

ובהסבר החילוק בין דין "תפילה בציבור" לדין "אמירת דברים שבקדושה", ביאר האגרות משה: "והטעם פשוט, **דלא שייך ענין רובו ככולו** על **שיעורים**, דבכל שיעורים אף משהו מעכב, ולכן גם בשיעור דמספר אין שייך רובו ככולו. והוא ככל השיעורים דמצינו במידות וכן הוא בשיעורי מספרים ומשקלות, שאין לפחות אף משהו ממה שנאמר. ורק כשיש עשרה **שהוא כל הסך שצריך לחשיבות ציבור**, והנדון הוא רק כמה צריכים להיות מחוייבים באמירת הדבר שבקדושה כדי שיוכלו לומר, בזה שייך דין רובו ככולו, שכיון שהרוב מחוייבים, נדון כמו שכולם חייבים ויכולים לומר".

כלומר, כל דבר שצריך שיהיה בו "שיעור", כגון באכילה ושתיה או במשקל, אם אין את **כל** ה"שיעור", לא יוצאים ב"**רובו**". ולכן יש צורך בעשרה כדי שיהיה לתפילה דין "תפילה בציבור", כי "**שיעור**" בציבור הוא "כמות" של עשרה אנשים. וב"רוב" מנין - ששה מתפללים, לא נוצר "שיעור" של מנין הנצרך לדין "תפילה בציבור". לעומת זאת, עשרה אנשים לצורך אמירת "דברים שבקדושה" אינם בגדר "שיעור" הנצרך לאמירת הדברים, אלא שההלכה היא שמותר לומר "דברים שבקדושה" כשיש עשרה, ולכן גם כשיש רוב "מחוייבים בדבר", מדין "רובו ככולו" אפשר כבר לומר "דברים שבקדושה".

תפילה בציבור גם בששה שלא התפללו - מדין "רובו ככולו"

ז. על דברי האגרות משה קמו עוררים רבים, אשר הסתמכו בראש ובראשונה על דברי הרמב"ם בהלכות תפילה (פ"ח ה"ד) שכתב: "וכיצד היא **תפילת הציבור**, יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים, ואין עושים כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין ושליח ציבור אחד מהם. **ואפילו היו מקצתם שכבר התפללו** ויצאו ידי חובתן, משלימים להם לעשרה, והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו". ומדברי הרמב"ם כתב

חזרת הש"ץ בששה עונים

בשו"ת יחוה דעת (ח"ה סימן ז) "מוכח שגם באופן שרק רוב המנין לא התפללו, והמיעוט התפללו כבר, נחשבת תפילה בציבור.

ואמנם האגרות משה הביא את דברי הרמב"ם הנ"ל, אך נדחק להסבירם, שיש ב' עניינים בתפילה בציבור: האחד, **בתפילה בלחש -** "תפילה בציבור" היא רק של עשרה שעדיין לא התפללו. והשני, **בחזרת הש"ץ -** שאפילו כאשר יש רק רוב [ששה] מחוייבים, זו "תפילה בציבור".

אך בספר מענה לאגרות (סימנים יב-יג) הקשה על דברי האגרות משה, מדברי הרמב"ם הנ"ל "שמפורש להדיא שיוצאים ידי חובת תפילה בציבור אף בדליכא אלא רוב מהעשרה שלא התפללו. והטעם כתב הכסף משנה (שם) בפשיטות, משום דאשכחן בכל דוכתא **דרובו ככולו**". ובשו"ת יחוה דעת (שם) הביא את דברי האגרות משה "שכתב לצדד שאם רוב המנין עדיין לא התפללו והמיעוט התפללו כבר, אין תפילתם נחשבת כתפילה בצבור. ושוב הרגיש מדברי הרמב"ם הנ"ל שמוכח להיפך, שאף באופן שרוב המנין לא התפללו, והמיעוט התפללו כבר, נחשבת תפלתם תפלה בצבור, והניח בצריך עיון. ע"ש. ובספר מענה לאגרות (סימן יב ויג) השיג לנכון על דברי האגרות משה הנ"ל, והעלה להלכה שגם כשיש רוב מנין שלא התפללו והמיעוט התפללו, רוב המנין ככולו ותפלתם נחשבת תפילה בצבור. וכן פסק בשו"ת חלקת יעקב (ח"ב סימן קלח). וכן העלה הגאון רבי אריה פומרנצ'יק בספר עמק ברכה (הלכות תפילה סימן ו), וכן עיקר". וסיים: "המתפללים במנין שהרוב עדיין לא התפללו, ומיעוט המנין המצטרפים עמהם התפללו כבר, נחשבת תפלתם תפלה בצבור, **שרוב המנין נחשב ככולו**".

ואכן בעיקר דברי האגרות משה שבתפילת ששה מתוך עשרה לא נאמר דין "רובו ככולו", העירו בשו"ת מחזה אברהם (ח"ב סימן ט) ושו"ת באר שרים (ח"ג סימן יג) ש"נעלמו" ממנו דברי החתם סופר בתשובותיו (ח"א סי' קמ), שהובאו בשו"ת מנחת יצחק (חלק ט סימן ו) בהגדרת דין "רובו ככולו" לענין אמירת דברים שבקדושה: "ולפע"ד לא שייך רובו ככולו אלא **מתוך כולו**, דמסנהדרין ילפינן דבעינן רוב מתוך כל. אבל אם לא נתוועדו רק רוב סנהדרין אינו כלום, וה"נ לעולם שדינן המיעוט בתר הרוב. אבל **כולו בפנינו**, כגון עשרה, הוה עדה לדבר שבקדושה, ואם שבעה מהם לא שמעו קדיש וברכו, נמשך המיעוט אחר הרוב. אבל אם רק נתוועדו שבעה, לא אמרינן דבר שבקדושה".

ולמד המנחת יצחק מדברי החתם סופר: "ובאשר שהחתם סופר אינו עסוק בתשובה הנ"ל בהלכות תפילה ולא נקט ענין זה רק לפרש ענין רובו מתוך כולו, לכן הזכיר בדבריו רק שמיעת קדושה וברכו. ומה דאתאן מינה גם לענין תפילה, **דששה שלא התפללו בצירוף ארבעה שאינם מתפללים כעת, הוי "ככולו"**, משום **דכולו בפנינו** נחשב **לתפילה בצבור**".

ומבואר בדבריו שכאשר עשרה מתפללים נמצאים "**בפנינו**", אפשר לומר שאפילו אם רק ששה מתוכם לא התפללו, התפילה היא "תפילה בציבור" מדין "רובו ככולו". וכן מסקנת המנחת יצחק בחתימת תשובתו: "סוף דבר, גם לענ"ד נראה דאף בששה מתפללים לבד בצירוף ארבעה שאינם מתפללים, נחשב לתפילה בציבור".

נמצינו למדים, כי נחלקו האחרונים, האם "תפילה בציבור" היא דווקא בעשרה שלא התפללו, או גם בששה שלא התפללו בצירוף ארבעה שהתפללו, וכפי שסיכם בקצרה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן לג) "ידוע דעת מרן הגרי"ז סולובייצ'יק, הגאב"ד דבריסק, **שלא נקרא תפילת הציבור רק בעשרה מתפללין יחד**, אבל לא מספיק לתפילה בציבור ששה עם ארבעה משלימים, **דצריך עשרה משתתפין בתפילה דוקא**. ויש גאוני עולם החולקים בזה, ודעתם **שמדין רובו ככולו מהני גם לענין תפילה בציבור**".

• • •

חזרת הש"ץ בששה עונים

דין "רובו ככולו" בחזרת הש"ץ

ח. ממוצא הדברים שנתבארו, נראה לדון האם **בחזרת הש"ץ** נאמר דין "רובו ככולו". בנושא זה יש שני נדונים שונים: הראשון, ביחס **לעיקר החיוב**. כלומר, האם כשיש רק ששה שמתפללים עתה בצירוף ארבעה שכבר התפללו, הם חייבים בחזרת הש"ץ לאחר התפילה בלחש, או שחזרת הש"ץ נתקנה רק כאשר יש עשרה שלא התפללו. והנדון השני, ביחס **לשומעים** - האם הש"ץ רשאי להתחיל לומר את תפילת החזרה כשיש רק ששה שומעים מתוך מנין המתפללים.

ואמנם לדעת רבי דוד הקשר, מראשי ישיבת קול תורה (קובץ ישורון ח"ב עמ' תטז) יש הבדל בין **החיוב בחזרת הש"ץ** בעשרה, **לאמירת חזרת הש"ץ** לעשרה, כמבואר בדבריו שביאר בהסבר המקורות השונים שיש בסוגיות הש"ס למנין עשרה בתפילה ובכל דבר שבקדושה:

• במסכת ברכות (כא, ב) למדו שצריך מנין עשרה לאמירת דברים שבקדושה מהפסוק "וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב, לב). ומבואר שם שנלמד כן מפרשת המרגלים בגזירה שוה דתוך - תוך, שבפרשת המרגלים נאמר (במדבר טז, כא) "הִבָּדְלוּ מִ**תּוֹךְ** הָעֵדָה הַזֹּאת". ולענין דבר שבקדושה כתוב "ב**תוך** בני ישראל". ומאחר שבמרגלים כתוב (במדבר יד, כז) "עַד מָתַי **לָעֵדָה** הָרָעָה הַזֹּאת", וללא יהושע וכלב שלא נכללו ב"עדה **הרעה**", מוכח שסתם "עדה" הם עשרה.

• במסכת ברכות (ו, א) מובא: "מנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם – שנאמר (תהלים פב, א) אֱלֹקִים נִצָּב **בַּעֲדַת** אֵל". וילפינן כן בגזרה שוה עדה – עדה ממרגלים.

• במסכת ברכות (ח, א) אמר רבי נתן: "מנין שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים, שנאמר (איוב לו, ה) הֶן אֵל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס, וכתיב (תהלים נה, יט) פָּדָה בְשָׁלוֹם נַפְשִׁי מִקְּרָב לִי **כִּי בְרַבִּים** הָיוּ עִמָּדִי. אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים **ומתפלל עם הציבור**, מעלה אני עליו כאילו פדאני, לי ולבני, מבין אומות העולם".

וביאר הרב הקשר: "ונראה דכל אחד מהדינים נלמד **מפסוק אחר**, וזה **המקור לחילוקים** שביניהם. דין קדיש, קדושה וברכו דבעי עשרה, הוא משום דהוי דבר שבקדושה ובעי עשרה לקדושת ה'. אולם בזה סגי **דיהיה קדושת ה' לפני עשרה**, ולא בעי שכל העשרה יהיו חייבים בדבר שבקדושה, אלא **אף היחיד** שמחוייב, מקיים הדבר שבקדושה כאשר עושהו **בפני עשרה**, ולכן סגי ביחיד שחייב בקדיש ובקדושה.

ומהפסוק "אלקים ניצב בעדת אל" שילפינן דעשרה שכינה ביניהם, ילפינן שבחזרת הש"ץ בעי עשרה, שכיון שאלקים ניצב, זה מוסיף בחיובים. ולזה בעי **שיהיו ציבור מתפללים**, שאם יש ציבור מתפללים, חל עליהם שֵם של "אלקים ניצב", ומדין רובו ככולו **נדון הציבור כולו כציבור מתפללים כאשר יש ששה שלא התפללו, שאם אין על הציבור שם של ציבור מתפללים, לא חלים עליהם חיובים נוספים.**

ולענין תפילה בציבור**, בעי תפילת רבים כדי שיתקיים "הן אל כביר לא ימאס", ולכן בעי** עשרה מתפללים, **שרק אז** נקרא תפילת רבים**, וכן** חזרת הש"ץ דינה כתפילת רבים**, שנתקנה במקום תפילה בציבור, ולכן** בעי עשרה שמכוונים ועונים**".**

מבואר בדבריו כי דין "רובו ככולו" נאמר רק כלפי **חיוב חזרת הש"ץ,** שגם בששה מתוך עשרה מתפללים "אלקים ניצב בעדת אל". אך לצורך **אמירת חזרת הש"ץ** צריך עשרה מקשיבים ולא אומרים דין "רובו ככולו". וכנראה סבר כדעת האגרות משה, שמנין עשרה הוא "**שיעור**", וב"רוב" מנין - ששה מתפללים, לא נוצר "שיעור" של מנין הנצרך לדין "תפילה בציבור".

חילוק זה מבואר גם בדברי רבי יוסף ליברמן (קובץ קול התורה, עה עמ' רעג) שכתב בתוך דבריו, אימתי נאמר דין "רובו ככולו" בששה מתוך עשרה:

חזרת הש"ץ בששה עונים

"בעיקר תפילת ציבור - עשרה מתפללים מהווים תפילת ציבור, כיון דנאמר מספר של עשרה, אין לנו לומר דמספיק ששה, ולומר דע"י רוב העשרה מתפללים הוי ככולו. וכל זה בעיקר תפילת ציבור.

אבל **לענין [חיוב] חזרת הש"ץ -** שהנדון כמה צריכים להיות בני חיובא, בזה יש להשתמש בדין של רובו ככולו. דאף שצריך מחייב של ציבור, סגי בששה שלא התפללו לחייב בחזרת הש"ץ, דכיון דיש רוב של ציבור, הרי זה סגי לחיובא, ולא צריך כאן שיחשב ככולם חייבים ממש. דרק בעיקר תפילת הציבור, המתפללים מהווים תפילת הציבור, ונאמר דצריך עשרה ולא סגי בששה. משא"כ בחזרת הש"ץ, דהש"ץ מתפלל, והנדון רק לענין התנאי דבעינן ציבור של בני חיובא, בזה שפיר יש לומר דסגי ברוב ציבור, וכדמצינו לענין כמה דינים דסגי ברוב ולא צריך כולו ממש".

ולצורך אמירת חזרת הש"ץ - צריך שיהיו תשעה עונים לתפילת הש"ץ, ובלאו הכי קרוב להיות ברכותיו לבטלה. דעיקר תפילת הש"ץ היא תפילת הציבור והש"ץ הוא שלוחם, ולזה צריך שהציבור ישמעו לתפילת הש"ץ ויענו אמן ורק על ידי זה נחשב הש"ץ שלוחם, וממילא כיון שצריך שיחשבו מתפללים, הרי זה כעיקר תפילת הציבור דלא סגי בששה מתפללים לומר רובו ככולו". כלומר, נדון שמיעת המתפללים את חזרת הש"ץ, דומה לנדון עיקר "תפילת ציבור" - שלא נאמר בו דין "רובו ככולו". וזאת משום שתפילת חזרת הש"ץ היא "תפילת ציבור", והש"ץ הוא שלוחם של המתפללים להתפלל עבורם. ולכן כאשר הם אינם מקשיבים לברכותיו הוא אינו שלוחם, וממילא אין זו "תפילת ציבור".

מבואר איפוא בדברי רבי דוד הקשר ורבי יוסף ליברמן, כי דין אמירת חזרת הש"ץ שווה לדין תפילה בציבור, שלא נאמר בו "רובו ככולו", וצריך תשעה שומעים בדווקא.

ט. הנה האגרות משה הוסיף בהמשך דבריו [המובאים לעיל **אות ז**], שגם עשרה מתפללים שמתוכם ארבעה כבר התפללו, מחוייבים בחזרת הש"ץ מדין "רובו ככולו": "שנתווסף בתפילת הציבור שיחיד מתפלל בקול רם והכל שומעים [דהיינו חזרת הש"ץ], שנתקן זה בשביל האינם בקיאים, **ודין זה איכא גם ברוב מחוייבים מהעשרה**". ומבואר בדבריו כי דין "רובו ככולו" נאמר כלפי **חיוב** חזרת הש"ץ, שגם עשרה מתפללים שמתוכם ארבעה כבר התפללו, מחוייבים בחזרת הש"ץ מדין "רובו ככולו". אולם לא מצאנו מפורש בדבריו שהתיר להסתמך **לומר את חזרת הש"ץ** כשיש **ששה שומעים** מדין "רובו ככולו", ומסברא נלע"ד לומר שגם בזה נאמר דין "רובו ככולו", ולדעת רבי משה יהיה מותר להתחיל את חזרת הש"ץ בששה שומעים בלבד.

שהרי כפי שנתבאר לעיל [**אות ז**], המנחת יצחק הוכיח מדברי החתם סופר, שגם בששה שלא התפללו מתוך עשרה הנמצאים "בפנינו", התפילה היא "תפילה בציבור", מדין "רובו ככולו", וכן פסקו להלכה החלקת יעקב והיחוה דעת.

ומעתה נראה לענ"ד כי לפי דברי החתם סופר שכאשר עשרה מתפללים נמצאים "בפנינו", התפילה היא "**תפילה בציבור**" מדין "רובו ככולו" גם כאשר ששה מתוכם לא התפללו, **קל וחומר** שמותר **להתחיל את חזרת הש"ץ** אפילו כשיש רק **ששה מקשיבים**. שהרי אם בעיקר חיוב תפילה בציבור די בששה מתוך עשרה להחשיב את תפילתם כתפילה בציבור מדין "רובו ככולו", קל וחומר שבחזרת הש"ץ שאינה עיקר חיוב התפילה בציבור, אלא תקנה עבור מי שאינו בקי לומר את הברכות, ניתן יהיה לומר את החזרה בששה מתוך עשרה מדין "רובו ככולו" הנאמר כשיש עשרה "**בפנינו**".

ומעתה יתכן שגם לדעת האגרות משה שיש **חיוב** חזרת הש"ץ בעשרה מתפללים שמתוכן ארבעה שכבר התפללו, הוא הדין שמותר **להתחיל את חזרת הש"ץ** כשיש **ששה שומעים** מדין "רובו ככולו".

• • •

חזרת הש"ץ בששה עונים

היחיד יוצא ידי חובה מהש"ץ מדין "השתתפות בתפילת הציבור"

י. ונראה לבאר בדרך נוספת את שיטת הפוסקים המתירים להתחיל את חזרת הש"ץ בששה מקשיבים בלבד.

בירושלמי (ברכות פרק ג הלכה ג) מובא: "תני כל מצוות שאדם פטור, אדם מוציא את הרבים ידי חובתן, חוץ מברכת המזון. והא דתנינן כל שאינו חייב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתם, הא אם היה חייב אפילו אם יצא מוציא. א"ר לייא **שנייא היא ברכת המזון** דכתיב בה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך, מי שאכל הוא שיברך. ר' יוסי ור' יודא בן פזי הוו מתיבין [היו יושבין ומתקשין באלו חלוקי דינים בברכות דחשיב לקמן, פני משה] אמרו, לא מסתברא **בקריאת שמע** שיהא כל אחד משנן בפיו, לא מסתברא **בתפילה** שיהא כל אחד מבקש רחמים על עצמו". ומבואר בדברי הירושלמי שבכל המצוות התלויות באמירה, ההלכה היא "אע"פ שיצא מוציא" [דהיינו מי שמחוייב במצוה וכבר קיימה ויצא ידי חובתו, רשאי להוציא ידי חובה את מי שעדיין לא יצא מדין "ערבות" היות ו"כל ישראל ערבים זה לזה"], מלבד **ברכת המזון קריאת שמע ותפילה**, שלא נאמר שם דין "יצא מוציא" [מהטעמים שנתבארו בירושלמי].

וביאר הגרי"ד סולובייצ'יק (רשימות שיעורים על מסכת סוכה דף לח, א) שיש לחלק בין ההלכה של "שומע כעונה" שנאמר בכל דיני אמירה, שהשומע יוצא בשמיעתו מהעונה. לבין **אופן נוסף** שבו השומע יוצא בשמיעתו **בהשתתפותו בתפילת הציבור**, ואז חל גם על היחיד שאינו בקי, דין "התפילה של הציבור", כדבריו: "אמנם **יש אופן לצאת בתפילה ובקריאת שמע על ידי חברו** אבל זה **רק בציבור**, כשיש עשרה. דכשיש עשרה מישראל חל דין **תפילת הציבור**. תפילת הציבור אינה תפילה של עשרה יחידים, אלא חפצא של תפילה מסוים לעצמה, וחלות שם מיוחד של תפילה. מי שאינו בקי יוצא בתפילת הציבור בהשתתפותו לציבור. השליח ציבור מתפלל על שם הציבור, **והיחיד** שאינו בקי **יוצא בתפילה על ידי זה שהוא משתתף בתפילת הציבור**. היחיד יוצא על ידי הציבור אבל **לא מדין שומע כעונה** בעלמא כבשאר ברכות. בשומע כעונה בכל התורה **יחיד** מוציא את **היחיד**, אבל בקריאת שמע ובתפילה **הציבור** הוא המוציא את **היחידים**".

ומבואר לפי דרכו, שגם בדברים שלא יוצאים ידי חובה מדין "שומע כעונה", כגון קריאת שמע ותפילה, בכל אופן יכולים לצאת בשמיעה מדין של "**השתתפות בתפילת הציבור**", ואז היחיד מקבל את הדינים של הציבור.

ולפי הגדרה מחודשת זו של הגרי"ד "דכשיש עשרה מישראל חל דין **תפילת הציבור**", נראה שמותר להתחיל את חזרת הש"ץ אפילו אם רק ששה מתפללים סיימו את תפילת הלחש וארבעה אחרים עדיין עומדים בתפילה, שהרי בשעה זו שיש כאן עשרה מישראל "חל דין תפילת הציבור" שבו היחיד יוצא ידי חובה מהש"ץ מדין "השתתפות בתפילת הציבור".

עיון בספר בחזרת הש"ץ

חזרת הש"ץ בששה עונים

יא. ממוצא הדברים נפקא מינא למעשה, האם ניתן להמשיך לומר את חזרת הש"ץ כאשר חלק מהשומעים מעיינים בספר.

לעיל [**אות א**] הובא פסק מרן השו"ע "כשש"ץ חוזר התפילה, הקהל יש להם **לשתוק ולכוין** לברכות שמברך החזן ולענות אמן. ואם אין תשעה מכוונים לברכותיו, קרוב להיות ברכותיו לבטלה. לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו, ויכוין לברכת החזן". וכתב המגן אברהם (שם ס"ק ח) "עיין בתשובת מנחם עזריה [מפאנו] על האנשים שלומדים בעת חזרת הש"ץ התפילה או אומרים תחנונים, אם מכוונים לסוף הברכה לענות אמן כראוי, אין למחות בידם. אבל בספר ווי העמודים קרא תגר עליהם".

וכדברי ספר ווי העמודים, פסק ערוך השלחן (שם סע' ט) "ואין ללמוד או לומר תהלים בעת חזרת הש"ץ אף אם עונה אמן בסוף כל ברכה, ומי שעושה כן יש לגעור בו". והשו"ע הרב (שם סע' ו) כתב: "ויש לגעור באנשים שלומדים בעת חזרת הש"ץ או אומרים תחנונים, ואפילו אם מכוונים לסוף הברכה לענות אמן כראוי שלא תהיה אמן יתומה כמו שיתבאר, לא יפה הם עושים".

ולפי האמור מובנת שיטתו של הרמ"ע מפאנו שהתיר לעיין בספר בחזרת הש"ץ, שהרי נתבאר לעיל שמותר להתחיל את חזרת הש"ץ גם כאשר ששה מתפללים בלבד סיימו את תפילתם, היות וכשנמצאים עשרה "בפנינו" יש לחזרת הש"ץ דין תפילה בציבור מדין "רובו ככולו". ולפי זה גם כשחלק מהנמצאים בשעת החזרה מעיינים בספר, עדיין יש לחזרת הש"ץ דין תפילה בציבור, והש"ץ רשאי להמשיך בחזרה.

וכמו כן לדרכו של הגרי"ד, שכאשר עשרה נמצאים בתפילה "חל דין תפילת הציבור", ודאי רשאי הש"ץ להמשיך בחזרה אפילו כשחלק מהמתפללים מעיינים בספר, כי מכל מקום עדיין חל על תפילתו "דין תפילה בציבור".

סוף דבר: נחלקו הפוסקים האם מותר להתחיל את חזרת הש"ץ בששה שומעים בלבד.

ונתבאר לעיל כי לכתחילה יש **להחמיר** כסתימת פסק השו"ע וכהכרעת הפמ"ג ושו"ע הרב, שחייבים להימצא תשעה מקשיבים לחזרת הש"ץ. אך בשעת הדחק וכאשר הקהל ממהר לעבודתו, אפשר **להקל** להתחיל את החזרה אפילו בששה שומעים בלבד.

ונתבאר בטעם המקילים, שסברו כדעת הפוסקים ש"תפילה בציבור" היא גם בששה שלא התפללו מתוך עשרה מדין "רובו ככולו", ולפי זה גם לחזרת הש"ץ יש דין תפילה בציבור מדין "רובו ככולו" בששה מקשיבים בלבד.

ועוד נתבאר על פי דברי הגרי"ד, שמותר להתחיל את חזרת הש"ץ אפילו בששה מקשיבים, כי בכל מקום שיש עשרה מישראל "חל דין תפילת הציבור" שבו היחיד יוצא ידי חובה מהש"ץ מדין "השתתפות בתפילת הציבור".

ולמעשה פסק הראשון לציון רבי יצחק יוסף, בשו"ת הראשון לציון (או"ח סימן י) "אם יש חלק מהעשרה שמאריכים בתפילתם, או שבאו לבית הכנסת באיחור ונמצאים באמצע תפילת שמונה עשרה, והצבור ממהר וקשה לו להמתין, ויש ששה שסיימו את התפילה, אף על פי שהיתר אינם יכול לענות עמהם, מצטרפים לעשרה. ומעיקר הדין רשאי הש"ץ להתחיל בחזרת התפילה, ואינו צריך להמתין עד שיסיימו תפילתם, דכל בי עשרה שכינתא שריא (סנהדרין לט, א).

וכל שכן לענין קדיש, שאפשר לומר קדיש גם אם שלושה או ארבעה מתוך העשרה עדיין לא סיימו את תפילת שמונה עשרה.

חזרת הש"ץ בששה עונים

ואף שיש חולקים ואומרים שדווקא לענין קדיש וברכו מצטרף לעשרה אף על פי שאינו יכול לענות עמהם, אבל לגבי חזרת הש"ץ אין להקל כלל, אלא צריך שיהיו תשעה עונים. מכל מקום העיקר כסברא הנזכרת.

• • •

על הנושאים הנדונים בשיעור זה, העיר רבי **רבי יצחק זילברשטיין,** רבה של רמת אלחנן וחבר מועצת גדולי התורה:

בוודאי שהמשנה ברורה לא התכוין לדברי החיי אדם שצריך דווקא עשרה ולא ששה.

שהרי פסק במשנה ברורה סימן סט ס"ק ח בשם המג"א וז"ל: וכתב המ"א מיהו נ"ל דאם אין שם ששה שלא התפללו לא יתפלל הש"ץ בלחש רק יתחיל מיד בקול רם דהא עיקר הכוונה בהחזרה בזה הוא רק משום קדושה ויאמר הג' ראשונות בקול רם והשאר בלחש אבל כשיש רוב מנין הם כמו ציבור גמור ועיין בבה"ל.

כוונתו היא רק לשלול את אלו שחושבים שמנין היינו שהם נמצאים ביחד בבית הכנסת, ושומעים קדיש וקדושה, אבל אין כוונתו לשלול ששה, ומה שכתב עשרה ביחד, זה בוודאי משום הידור, אבל לא זה עיקר דיבורו שם.

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי הגאון הגדול

רבי **יצחק זילברשטיין** שליט"א

רבה של רבת אלחנן וחבר מועצת גדולי התורה

שלום וברכה

ראשית כל, הנני להכיר טובה ותודה למעכ"ת על שהעלה על שלחן מלכים, את מאמרי בענין "חזרת הש"ץ בששה עונים", להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם.

לענ"ד בהבנת שיטת המשנ"ב בזה, אין הכרע ברור, והפוסקים נקטו לכאן ולכאן. ולדעת האגרות משה יש לחלק בין האמור בסי' ס"ח בנדון **דבר שבקדושה** שרב מנין הוא כמו ציבור גמור, לאמור בסי' צ' בנדון **תפילה בציבור**, שדווקא עשרה ביחד נחשב לתפילה בציבור. וכן נקט הגר"ח קנייבסקי שליט"א בספר אשי ישראל (פי"ב הע' ט"ז), שדברי המשנ"ב בסי' ס"ט שרוב מנין הוא ציבור גמור, כוונתו רק

חזרת הש"ץ בששה עונים

שיכולים להתפלל תחילה בלחש ואחר כך לומר חזרת הש"ץ, אבל לא לענין שייחשב **תפילה בציבור**, שבשביל שייחשב תפילה בציבור צריך דווקא עשרה מתפללים ביחד.

אכן, כדבריכם כתב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' י' וח"ט סי' ו-ז) שהחזיק כעיקר את מה שכתב המשנה ברורה בסי' ס"ט שלכל ענין נחשב רב מנין כציבור, ומה שכתב המשנ"ב בסי' צ' כוונתו שלכתחילה יש להחמיר בתפילת שמונה עשרה שיהיו כל העשרה מתפללים, אך בשעת הדחק יכול לסמוך על רב מנין. וכן נקט ה"עמק ברכה" (הלכות תפילה אות ו').

ומה שהראוני בספר ווי העמודים (סי' ט'), אין הכרע כיצד נקט בדעת המשנ"ב, ואף שהביא את דברי המשנ"ב בסי' ס"ט שרוב מנין נחשב ציבור גמור, אך שם מדובר בחזרת הש"ץ ודבר שבקדושה, ולא בנדון האם נחשב **תפילה בציבור**.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **משה חפוטא,** רב ומו"צ ק"ק דעת תורה, לוס אנג'לס, קליפורניה, כתב:

בס"ד, מוצש"ק פרשת משפטים, שבט תשע"ד

כבוד ידידי

הרה"ג **צבי רייזמן** שליט"א

מח"ס **רץ כצבי**

לוס אנג'לס יע"א

אחדשה"ט וב"ב,

הנה ששאלתם ע"י חתני הר"ר יצחק שליט"א והמוכ"ז הר"ר אבשלום שליט"א, דאי נימא כמהרלנ"ח וכנזכר במ"א סי' נ"ה אות ח', דסגי חזרת הש"ץ בו' ול"צ י', וא"כ סגי שהש"ץ סיים לבדו השמו״ע ויתחיל תפילת החזרה, דהא אי נימא כדברי התוס' בברכות דף כ"א ע"ב ד"ה עד, דס"ל דשומע כעונה וכמש"כ בשם רש"י בסוכה דף ל"ח ע"ב וכן דעת ר"ת ה״נ, וגדול המנהג דהמתפלל שותק ומכוין ולא הוי הפסק. והנה לפ"ז נימא דכל המתפללים מכוונים ושותקים ולא הוי הפסק, ובמילא לא נצטרך לחכות לשום אדם ורוב מנין למ״ל, ע"כ השאלה.

ויבט כת"ר במש"כ בזה ביותר אורך בספרי שפ"ד ח"א או"ח סי' י' וסי' י"א, וזכרתי דברי התוס' והמ"א שכתב בשם רלנ"ח ומהרי"ל וכו' עיי"ש. וסו"ד לא נראה דיש בשאלה זו כדי אחיזה עד כדי שנוכל לעשות מעשה, דהנה אמנם סגי ברוב עונין וי"ל דגם אלו שנמצאים תוך תפילתם נמי עונין הם (מדין שומע כעונה), סו"ס הרי כדי לעשות חזרת הש״ץ בעי' רוב מנין שלא שמעו החזרה, דאין סברא לעשות חזרה ליחיד או ליחידים, אלא בעי' שיהיו עשרה או לכה"פ לששה שהם רוב מנין. ואם הם תוך תפילתם במילא לא הוי החזרה להם גם אם נימא שהם עונים (מדין שומע כעונה), אמנם אם יש ו׳ שסיימו תפילתם מהנ״ש, דחזרת הש״ץ תהיה עבור אלו שסיימו התפילה והרי יש רוב מנין. ולו יצוייר שיש רק א' שלא שמע חזרה ושאר הציבור שמעו, לא ראינו שיעשו עבורו החזרה, וע״כ כ"ז שהקהל מתפללים ואין ו׳

חזרת הש"ץ בששה עונים

שסיימו תפילתם אין לעשות חזרה עבורם דעדיין מתפללים הם, וצריכים להמתין לרוב מנין כדי שיעשו עבורם החזרה ולא רק כדי שיענו. [איברא מצאנו דמהני לעשות קדיש וקדושה אף ליחיד בדין דפורסים על שמע וכפי שאזכיר בס״ד].

והנה פעמים דהש"ץ ממהר ומסיים תפילתו קודם לכל המתפללים האחרים דשם, ויש לו עשרה עונים מבין הלומדים או היושבים שם, נר״ל דלא יוכל להתחיל החזרה, אף שיש לו עשרה עונים. אמנם טוב יותר זה הציור ממש"כ התוס' דשומע כעונה דהכא עונים הם ממש, מכ״מ התם לא עסקי׳ בדין לצרפם למנין ואילו בנדו״ד דרומין לצרפם למנין לא יש הוכחה, דלמנין בעי׳ ששה לכה״פ ורק אז נוכל לעשות החזרה עבורם, ולא דמי לדין עניית אמן בתוך שמו״ע.

ודוגמתו מצינו בשו"ע סי' ס"ט בדין דפורסין על שמע ועוברין לפני התיבה, דחזי׳ דלהלכה אם יש אנשים שהתפללו ולא שמעו חזרה פורסין על שמע. ורואין בדין זה דבר ברור, דצריך שיהיו אנשים שלא שמעו חזרה ולא עשו קדושה, וזה האופן בלבד דפורסין על שמע בעבור אלו שלא שמעו, אבל בשמעו אין מה לפרוס על שמע עבורם. וע"כ נר"ל דכ"ז שמתפללין אף את״ל שיהיו הם כעונים כמש"כ התוס' בברכות, או אפי' עונים יש עוד אחרים שיושבים בביהמ"ד, הנה כ"ז דליתא רוב מנין שנצטרך לעשות עבורם החזרה אזי אין לעשות החזרה.

אולם כדבריכם י״ל דס״ל לשו״ע דבעי׳ ששה וסו״ס כתב ואפי׳ אחד, ומקורו מהא דאיתא בתוס׳ למס׳ מגילה דף כ״ג ע״ב בד״ה ואין, ומבואר דדעת רבותנו שבמערב בעי׳ שבעה שלא שמעו קדיש וקדושה וי״א אפי׳ ששה ור״ בספר הישר כתב חמישה, והוסיפו התוס׳ לו׳ ונ״ל אפי׳ שלשה ותלמידי רש״י פרשו בשמו אפי׳ אחד, ואפי׳ אותו שכבר שמע יכול להוציא אותם. ועיין בחי׳ הר״ן ג״כ דמביא שי׳ רש״י דאמרו תלמידיו בשמו דאפי׳ לאחד פורסין על שמע, ואולם ר״ת לא היה נוהג כן עד שיהיו שם ששה שלא שמעו קדיש וקדושה.

אמנם יש לחלק בין דין פריסת שמע לדין חזרת הש״ץ, דסו״ס דאומרים קדיש וברכו ועוברין לפני התיבה אפי׳ לאדם אחד אע״פ שכבר התפלל, וסו״ס הוא חידוש שאומר קדושה ג״כ ותו לא, וקיל טפי מלעשות חזרה למתפללים בדליתא ו׳, דחזרה היא תפילה שלמה דאף שעיקרה נתקנה עבור אלו שלא יודעים להתפלל וי״ל גם כשיש יחידים, סו״ס חזי׳ דגם האידנא שכולם בקיאין עכ״ז תקנו החזרה שמעלה התפילה, וגם בעי׳ תפילה שלימה משא״כ בפריסת שמע שאינה תפילה שלמה. ויעויין בשער הכוונות כמש"כ דעניין החזרה הוא דוקא אחר התפילה לתקן ולהעלות התפילות, ובמילא כ"ז שלא סיימו התפילה א"א לעשות כן ובעי' רוב מנין.

ומכ״מ חזי׳ כסברת כת״ר דעושין דברים שבקדושה ליחיד, ולפ״ז י״ל דגם חזרה יכולים לעשות ליחידים, אולם לקבוע ד״ז למעשה שיעשו חזרה ליחידים ועדיין יש מתפללים בקהל שצריך לעשות עבורם החזרה זה דבר שא״א, ולכתחילה ס״ל לשו״ע דבעי׳ להמתין לכל הקהל, אלא משום טירחא דציבורא סגי׳ בי׳ או ברוב י׳, וסו״ס חזי׳ דבעי׳ י׳ לחזרה, וע״כ כ״ז שלא סיימו התפילה רוב מנין אין להקל. ואולם במקום שיש חמשה שהתפללו ולא נזדמן להם המנין, ולאחר שסיימו להתפלל נכנסו אחרים שעדיין לא התפללו, ואם ימתינו עבורם יתפזרו הקהל, הנה בזה י״ל דראוי שיעשו החזרה אע״פ שאין ששה, וכ״ש אם הוא מקום קבוע לתפילה ומחמת איזה אונס לא נזדמן להם המנין וכשסיימו להתפלל באו אחרים וחיישי׳ שיתפזר הקהל, אכן לזה יש להקל לעשות החזרה אף לפחות מי׳, דהא אכתי לא התפללו, וסו״ס יצטרפו גם הם ויענו ויועיל להם לקדיש וקדושה. אולם שיקום א׳ וישאיר את כל המתפללים עדין בתפילתם והגם שגם הם צריכין להחזרה, ויעשה החזרה עבור יחידים וישאיר האחרים בל״ז, זה ודאי דבר תימא, ומכ״מ בגוונא דכתיבנא נר׳ דיש להקל קצת.

חזרת הש"ץ בששה עונים

ובכל אופן שיחיד שעדיין לא התפלל ורוצה לעשות קדושה סגי באחד, משום שהוא מתפלל את תפילתו ושפי״ט מפורסין על שמע דכבר התפללו, ואף למחמירין שהצריכו רוב מנין או שבעה, הנה לפי דעתה זוהי תפילתו ולא חזרה מהני ליחיד ג״כ.

ומכ״ז מבואר דחילוק יש בין החזרה לעניית אמן, דגם אם שומע כעונה ושפיר למימר דיש ט׳ מכונים לברכותיו, הנה לא דמי לחזרה דבעי׳ שתהני לקהל וזה א״א שיהיה בשעה שהם מתפללים אלא להחזיר התפילה אחר שסיימו התפילה ולא תוך תפילתם.

ואסיים בברכת שבוע טוב לו ולכל אשר לו, בבריאות הגוף ונהורא מעלייא, או"א.

והנני בזה
כעתירת בלו"נ
בברכת התורה באהבה
ע"ה **משי"ח** לפי תומו ס"ט

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, י"ב חשון תשע"ו

כבוד ידידי

הרב משה חפוטא שליט"א

רב ומו"צ ק"ק דעת תורה, לוס אנג'לס, קליפורניה

אחדשה"ט

קיבלתי מכתב כת"ר, וההסבר מדוע לצורך חזרת הש"ץ חובה מינימום רוב מנין שסיימו תפילתם, ולא נאמר "שומע כעונה" אלא כדי להשלים לעשרה.

כיון שהזכיר כבודו גודל החשיבות של חזרת הש"ץ והביא דברי האר"י הק' בשער הכוונות כי מעלתו גדולה יותר מהתפילה בלחש. אוסיף מה שיש לנו להקפיד מאד בזה מעוד סיבה. שהרב יוסף דב מבריסק (בנו של ר' חיים) חידש לנו חידוש גדול מה בין "תפלה בציבור" ל"תפילת הציבור". הראשון הוא של עשרה בודדים הנעמדים להתפלל ביחד. אבל הם עדיין בבחינת יחידים. והשני הוא שנציג הציבור (ש"ץ) נעמד והוא מדבר בשם כולם. זוהי תפילה של כלל הציבור, כגוף מחוטב. הרמב"ם בהלכות תפילה ביאר "תפילה בציבור" עד לפרק שביעי. אבל בתחילת פרק השמיני כתב "תפילת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים, אין הקב"ה מואס תפילתן... וכיצד היא תפילת הציבור, יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים". כלומר, כאן מגיעים לרוממות יצירת גוף חדש עליון, ושמו "ציבור", ואין דומה לכך עשרה הנעמדים יחד, וכל אחד מהם מתפלל רק לעצמו.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **אברהם כהן,** ראש ישיבת נשמת ישראל, בית וגן, ירושלים, כתב:

חזרת הש"ץ בששה עונים

זכרוני שהייתי בביתו של האדמו"ר מליובאוטיש ב – 770 E PRRKWAY ST. לפני שנים, והתפללו שלושה אנשים, והשאר כל אחד עסק בתפילה אחרת תהילים, לימוד משניות וכו' ועשו מנין לתפילה, ושאלתי היכן המנין, התשובה שקיבלתי, כולם כאן מתפללים להקב"ה מה משנה איך הוא מתפלל, זה בכה וזה בכה, חשבתי לעצמי יש משהוא בתשובה שלהם.

בידידות והוקרה

אברהם כהן

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי

הרה"ג רבי **אברהם כהן** שליט"א

ראש ישיבת נשמת ישראל, בית וגן

ירושלים

שלום וברכה

מה שסיפרתם על ביקורכם בבית האדמו"ר מחב"ד בניו יורק, יתכן ששורש הנהגת המתפללים לצרף למנין את כל מי שעסק בתפילה בדרכו שלו, נלמד מהאמור "כל בי עשרה שכינתא שריא".

אולם מסתבר כי בוודאי שלא לכל דבר מועילה בחינה זו, וכפי שמבואר בנדון שנחלקו בו הפוסקים האם "תפילה בציבור" נחשבת רק בעשרה שלא התפללו, או גם בששה שלא התפללו **ורוב מנין** ייחשב לתפילה בציבור, וברור ששלושה מתפללים לא נחשבים באופן כזה לתפילה בציבור. ועל כן לא ברירא לי המקור **בהלכה** למנהגם.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי ישראל לנדא, ראש ישיבת היכל יצחק, ירושלים, כתב:

נהנתי מאוד מהמאמר המקיף בענין. כמה הערות טכניות:

בסוף אות א' ד"ה הנה כי כן, הקטע הזה כנראה נסוב על דברי המשנ"ב ולא על דברי העמק ברכה המובאים לפניו שפוסק להיפך, וצריך לתקן את זה.

באות ד' ד"ה הלכה ולמעשה וכו' אפילו שלשה וכו' צ"ל אפילו ארבעה.

חזרת הש"ץ בששה עונים

לגבי קדיש הדבר אינו ברור לגמרי בפוסקים שאפשר לכתחילה לומר קדיש בששה אך אני יכול להעיד עד מפי עד הלכה למעשה ששמעתי מת"ח שהיה מתפלל קבוע בבית מדרשו של מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בתפילת ערבית והיה הגרי"ש מורה לחזן להתחיל קדיש בששה שומעים.

בברכה מרובה

ישראל לנדא

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי

הרה"ג רבי ישראל לנדא שליט"א

ראש ישיבת היכל יצחק, ירושלים

שלום וברכה

אשיב על חלק מההערות כפי מסת הפנאי.

א. הקטע שנכתב בסוף אות א' נסוב גם על דברי ה"עמק ברכה" שכתב מפורש שבאחד ישן או שאינו עונה מצטרף לעשרה.

ב. במה שהעיר באות ד' בד"ה הלכה ולמעשה שצ"ל אפילו ארבעה. אין זה נכון, כי יש תשעה עונים ועוד שליח ציבור, אם כן מתוך התשעה רק שלושה יכולים לא לכוין למה שיוצא מפי השליח ציבור, אבל בארבעה שאינם מכוונים, לא יישארו אלא ש"ץ וחמשה שמכוונים.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **זלמן אהרן קאנטור**, שליח כ"ק אדמו"ר מליובאויטש בראנטשו ס. מארגאריטא, כתב:

שלום רב וברכה, דיון מעניין ומעשי מאד לקהילות שבערי השדה.

מה שהביא בסוף אות ה' מהרב טובי'ה בלוי עצה לכוין שיהי' תפילת נדבה, לכאורה מן הראוי להוסיף ולהדגיש שאין זה מועיל כי אם בימות החול אבל בשבת אין מתפללים תפילת נדבה כדרך שאין מקריבים כו' כמבואר בשו"ע סי' ק"ז וא"כ כוונה זו לא תועיל.

בברכת כתיבה וחתימה טובה לשנה טובה ומתוקה

• • •

חזרת הש"ץ בששה עונים

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי

הרב **זלמן אהרן קאנטור** שליט"א

שליח כ"ק אדמו"ר מליובאויטש בראנטשו ס. מארגאריטא

שלום וברכה

ראשית כל, הנני להכיר טובה ותודה על שהעליתם על שלחן מלכים, את מאמרי בענין "חזרת הש"ץ בששה עונים", להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם.

במה שהעיר מע"כ על העצה לכוין שיהיה תפילת נדבה, שאין זה מועיל אלא בימות החול אבל לא בשבת שאין מתפללים תפילת נדבה, אכן נכונים הדברים, יישר כח.

ובעקבות זאת נתעוררתי לחשוב, הרי כל הקולא של הפוסקים להתחיל חזרת הש"ץ בששה, היא משום שהמתפללים ממהרים למלאכתם וכדו', וכפי שכתב בתשובות והנהגות **"הכל תלוי בגודל הדחק".** ואם כן בשבת שאין את הסיבה הזו, ואין דחוקים כל כך למלאכתם או לכל דבר אחר, שמא לא תנהג קולא זו, וצ"ע.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **יוסף צבי רימון,** ראש בתי המדרש של המרכז האקדמי לב, ורב באלון שבות, כתב:

שלום **הרב רייזמן**, דבריך מאירים ונעימים כרגיל. כתובים בטוב טעם, בעומק ובבהירות.

אני מסכים למסקנת הדברים, אבל היה כדאי לכתוב גם במסקנה, שטוב במקרה זה שהחזן יתנה, שאם אין מספיק עונים, שתפילתו תהיה תפילת נדבה. דבר זה משמעותי גם בגלל המחלוקת האם די בשישה עונים, וגם בגלל שיש סיכוי שאחד מהם, לא יענה אמן באחת הברכות.

שוב יישר כוח ובע"ה שיהיה חודש אלול טוב ומשמעותי.

יוסף צבי רימון

• • •

חזרת הש"ץ בששה עונים

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי

הרב **יוסף צבי רימון** שליט"א

ראש בתי המדרש של המרכז האקדמי לב, ורב באלון שבות

שלום וברכה

במה שכתב מע"כ שצריך לכתוב גם במסקנה, שטוב במקרה זה שהחזן יתנה, שאם אין מספיק עונים, שתפילתו תהיה תפילת נדבה. יש להזכיר כי עצה זו מועילה בימות החול בלבד, אבל בשבת שאין מתפללים תפילת נדבה כדרך שאין מקריבים קרבנות נדבה, כמבואר בשו"ע סי' ק"ז, לא תועיל עצה זו.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **משה באגאמילסקי**, מנהל בישיבת תומכי תמימים ליובאוויטש, רב דביהכ"נ ישיבה דקראון הייטס, ניו יורק, כתב:

בס"ד. ג' אלול, חדש הרחמים

לכבוד ידידי מוקיר ורחים רבנן צמ"ס, חו"ב ידיו רב לו בצדקה ובחסד

מח"ס רץ כצבי הרה"ג **ר' צבי שיחי' רייזמן**, לאס אנג'לס, קליפורניא

שלום וברכה

שיעורו החדשי בענין "חזרת הש"ץ בששה עונים" נתקבל ות"ח.

א) בשיעורו דן באריכות בדברי האג"מ והגרי"ז מבריסק שתפלה בצבור הוא רק כשעשרה מתפללים ולא בששה מתפללים, וד' שהתפללו ועונים. והנני להעירו דבאג"ק מכ"ק אדמו"ר (אג"ק ח"ג ע' תנט-ס') כתב: "ומה ששואל שהוא ואחיו שיחיו חפצים כל אחד לירד לפני התיבה, ומזה נגרם שלפעמים יש במנינו של כל אחד ואחד מהם רק ששה מתפללים, ושואל אם כדאי שאחד מהם יתפלל כש"ץ כדי שיהי' מנין שלם של עשרה מתפללים, הנה הוראה מפורטת לא שמעתי בזה, אבל לפי דעתי טוב שכל אחד ואחד מהם ירד לפני התיבה וברוב הפעמים יהיו עשרה מתפללים בכל מנין, ואם לפעמים יוכרחו להסתפק בששה וכו' יסמכו בזה על השו"ע שאומר שהם "כמו ציבור גמור" עיי"ש (שו"ע אדה"ז סס"ט ס"ה) וואס ער האט בריטע פלייצעס".

הנני מעתיק לשונו הזהב של אדה"ז: "אא"כ יש ששה שהם רוב המנין שלא התפללו עדיין שאז הוא כמו ציבור גמור ומתפללין בלחש תחילה ואח"כ חוזר אחד מהם התפלה בקול רם אם יש ט' שישמעו ויענו אמן".

חזרת הש"ץ בששה עונים

ב) מביא מספר תשובות והנהגות דכשאין תשעה שומעים אז החזרה הוא כמו פורס על שמע כמבואר בשו"ע או"ח סי' סט סי"א וזכות לשמוע קדושה ומודים דרבנן ואמן ולא מעולה כתפלת הצבור, כעיקר התקנה שלזה צריך תשעה שומעים וכמבואר בשו"ע סי' קכד סעי' ד.

והנה ערבך ערבא צריך, מנה"מ להר"מ שטרנבוך שבפורס על שמע אין צריכים תשעה עונים כמו שצריכים בחזרת הש"ץ ובכל דבר שבקדושה, ובפירוש כ' בשו"ע אדמוה"ז "ואין עושים דברים אלו בפחות מעשרה מפני שהם דברים שבקדושה". והוא מהמשנה במגילה כב ע"ב אין פורסין על שמע ואין עוברין לפני התיבה וכו' פחות מעשרה. ובגמ' מבואר "מנה"מ א"ר חייא בר אבא אמר רב יוחנן דאמר קרא ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה".

ומשמע שדינם שוה ואותם ההלכות של שליח ציבור נוהג כמו"כ בפורס על שמע.

ובשו"ע כ' עוד "ובפורס על שמע הש"ץ אומר בקול רם עד אחר קדושה והשומעים רשאים ללכת לדרכם אבל העובר לפני התיבה צריך לגמור כל התפלה אע"פ שכבר התפלל לעצמו שאסור להפסיק בתפלת י"ח". אבל פשיטא שעד אחר קדושה צ"ל התשעה שומעים נוכח ממש כבתפלת חזרת הש"ץ.

ג) בנוגע למה שמפלפל ומפרש בדברי אדמוה"ז בשו"ע ומביא נמי הציץ אליעזר חי"ב סי' י' בזה, נלע"ד שאין לומר כן. ואבאר.

באגרות קדש ח"ב ע' קמ, כתב "וידוע אשר כל ספק העמיד בחצאי-עיגול, ודעתו הי' לחזור ולשנות פרק זה ולראות אם צדקו דבריו (שארית יהודה לאו"ח סימן שסג, הובא בשער הכולל פ"א ס"ב)". ובשער הכולל הביא שכ' השארית יהודא וז"ל שמעתי מפי קדשו פעמים רבות שכל ספק בשו"ע העמיד בחצאי-עיגול, ודעתו הי' לחזור ולשנות פרק זה ולראות אם צדקו דבריו.

והנה בסימן נה שמחלק בין קדיש וברכו וכשהש"ץ חוזר התפלה שצריך ליזהר שיהי' ט' שומעין ועונין אמן אחריו שלא יהי' ברכתו לבטלה. כמ"ש בסי' קכד, כל זה הוא בחצאי עיגול. וע"פ כלל הנ"ל בשו"ע לא הי' הדבר מוחלט אצלו, וכנראה שבסימן קכד סעי' ו' שדבריו שם אינם בחצאי עיגול, בא לידי החלטה, וכ' "ואם אין ט' מכוונים לברכותיו **קרוב להיות** ברכותיו לבטלה, כי חזרת הש"ץ נתקנה לאמרה בעשרה וכשאין ט' מכוונים לברכותיו **נראה כברכה לבטלה** וכו', עיי"ש. ובמילא לכתחילה צריך שיהי' ט' שומעים ועונים אבל בדיעבד לעת הצורך יכול לומר חזרת הש"ץ בלא זה ואינו ברכה לבטלה אבל נראה כברכה לבטלה מפני שהוא נגד התקנה של חזרת הש"ץ.

ואסיים בברכה להצלחה רבה וכל טוב סלה בגו"ר, כתיבה וחתימה טובה

בידידות והוקרה

הרב משה באגאמילסקי

• • •

את מכתבו של הרב **משה באגאמילסקי** העברתי לידי **רבי מרדכי פרקש,** שליח האדמו"ר מליובאויטש בעלוויו, וואשינגטאן, שכתב:

בגדר תפלה בצבור

חזרת הש"ץ בששה עונים

אחדשה"ט, בנועם עברתי על בשיעור בענין "חזרת הש"ץ בששה עונים", ותודה על שילוחו ומכתב הרב באגאמילסקי שצירף לזה, ומצו"ב כמה הערות על השיעור ומכתב הרב הנ"ל.

א. במאמר "חזרת הש"ץ בששה עונים", מביא (אות ה) מש"כ בספר תשובות והנהגות (ח"א סימן קד) שיש מצבים שניתן להתחיל חזרת הש"ץ אפילו כשרק ששה מתפללים, ווראיתו מדין פורס על שמע, שאפילו בשביל אדם אחד שלא שמע קדושה מותר לומר במנין עשרה את חזרת הש"ץ עד קדושה והברכות אינן לבטלה, ולא הוי כעיקר תקנת חזרת הש"ץ שצריך תשעה שומעים כמבואר בסימן קכד.

וע"ז הקשה הרב משה באגאמילסקי מנלן שבפורס על שמע אין צריכים תשעה עונים כמו שצריכים בחזרת הש"ץ? והביא דברי אדמוה"ז בשולחנו (סי' סט ס"א) "ואין עושין דברים אלו בפחות מעשרה מפני שהם דבר שבקדושה" וכותב הרב הנ"ל "ומשמע שדינם שווה ואותם ההלכות של שליח ציבור נוהג כמו"כ בפורס על שמע".

ולדעתי הוא לאו דווקא שווה, דהנה חזרת הש"ץ הוא משני טעמים א) להוציא מי שאינו בקיא ב) כדי לומר קדושה בציבור, ולכאורה הא דבעינן "ט מכוונים לברכותיו" (כמבואר בשוע"ר סימן קכד ס"ו), הוא דין בחזרת הש"ץ שהוא בשביל להוציא האינו בקיא, והטעם שצריך שמיעת כולם כדי לייצר מציאות של ציבור מתפללים בשביל להוציאו, ובלשון שוע"ר (סי' קכד ס"א) שתיקנו "מי שאינו בקיא אינו יוצא אלא בציבור דהיינו שט' יהיו שומעין ומכוונים לברכת הש"ץ ויענו אמן אחריו", והטעם בזה מבואר שם (סי' נ"ט ס"ד) "ומ"מ אינו מוציא אלא ש"ץ את הצבור דהיינו כשיש שם ט' השומעים ועונין אמן, אבל כשאין ט' שומעין, יחיד הוא, ואין יחיד מוציא את היחיד אפילו מי שאינו בקיא". וכן הוא גם בזמן הזה כשכולם מתפללים בלחש "אעפ"כ ירד ש"ץ לפני התיבה ויחזור התפלה בקול רם כדי לקיים תקנת חכמים... שיהיה ש"ץ חוזר התפלה לעולם שמא יהיה פעם אחד בבית הכנסת מי שאינו בקיא ויוציאנו הש"ץ ידי חובתו" (שם סי' קכד ס"ד), והוא דבעינן ט שומעים מכוונים לברכותיו (וראה בס"ו כשמאריך בגערה אודות האנשים הלומדים בעת חזרת הש"ץ הכל סובב והולך מטעם תקנת חזרת הש"ץ להוציא האינו בקיא עיי"ש), משא"כ לטעם חזרת הש"ץ כדי לומר קדושה בצבור, הוא ככל דבר שבקדושה דבעינן שיהיה בפני עשרה ורוב עונים, ולא כל כך מעכב התשעה עונים. למעשה מובן כיון שבחזרת הש"ץ הרגילה יש ב' הטעמים לכן צריך תשעה עונים וכפשוט.

ולפי"ז מש"כ בשוע"ר שבפורס על שמע הוי "דברים שבקדושה" אין הכוונה כמו חזרת הש"ץ אלא כמו קדיש וברכו שבלשון שוע"ר (סי' נה ס"ז) "כל שנשאר הרוב שעונין אמן אין עניית המיעוט מעכבת.. ויכולים לומר דבר שבקדושה כגון קדיש וברכו או אפילו קדושה אם הש"ץ לא התפלל עדיין בלחש לעצמו, אבל כשהש"ץ חוזר התפלה פעם ב' ליזהר שיהיו ט' שומעין ועונין אמן אחריו שלא יהיה ברכותיו לבטלה כמ"ש בסימן קכד".

ולכאורה ביחיד שכבר התפלל לעצמו אלא שלא שמע הקדושה והוא חוזר ומתפלל כל התפלה בשביל הקדושה שצריך ציבור בשביל אמירת דבר שבקדושה הרי לא צריך עשרה מכוונים לברכותיו ועונים אמן, אלא מספיק רוב הצבור וכדין שאר דבר שבקדושה. והוא גופא הטעם שמנין שאין שם ששה שלא התפללו עדיין, ויחיד-שלא התפלל עדיין- רוצה להתפלל בשביל הקדושה כותב בשוע"ר (סי' סט ס"ה) "יתחיל מיד בקול רם שהרי עיקר הכוונה הוא בשביל הקדושה, ומטעם זה לא יאמר בקול רם אלא עד האל הקדוש ולא יותר, שלא התירו להשמיע קולו בתפלתו אלא בחזרת הש"ץ בלבד, וזה אינו ש"ץ כיון שאינו רשאי לחזור התפלה, ואינו מתפלל אלא פעם אחת בשביל חובת עצמו בלבד".

וזהו הסבר דברי ה"תשובות והנהגות" בדין פורס על שמע. אבל מה שרצה להשוות דין חזרת הש"ץ לפורס על שמע כפשוט לא ניתן לומר בדברי שוע"ר שמפורש בדבריו שחזרת הש"ץ בעינן תשעה עונים.

חזרת הש"ץ בששה עונים

ב. מה שמביא (בסוף ס"ה שם) "לסיום" מספר "על מנהגים ומקורותיהם" פתרון מחודש לש"ץ להתחיל את החזרה גם כשאין תשעה שמכוונים לברכותיו, והוא ע"פ דברי השלחן שלמה שהובא במשנה ברורה (סי' קכד ס"ק יט) שיתנה הש"ץ בינו לבין עצמו בחזרת התפלה שאם לא יענו תשעה עונים אמן אחריו ויכוונו לברכותיו שיהא התפלה ההיא בתורת נדבה.

והנה אף שהעצה ידועה-וכמה שנים סמכתי על זה למעשה, בעיקר בראשית פעולתינו כשלוחים כאן בעיר בעלוויו שבמדינת וואשינגטאן, בהיות רוב הקהל אנשים שלא הורגלו להתפלל והרבה מהם לא ידעו אפילו צורת האותיות, ואף שהצלחנו לארגן מנין לתפלה הרי לא ידעו המשתתפים מתי ואיך לענות אמן וכיו"ב, וסמכתי על השלחן שלמה הנ"ל, אבל במשך הזמן שמתי לב לקושי שבתפלת נדבה, והוא בעיקר ע"פ המובא בשוע"ר (סימן קז ס"ה) "הרוצה להתפלל תפלת נדבה צריך שיהא מכיר את עצמו זריז וזהיר ואומד בדעתו שיכול לכוין בתפלתו מראש ועד סוף, אבל אם אינו יכול לכוין יפה אנו קורין בו למה לי רוב זבחיכם, והלואי שיוכל לכוין בג' תפלות הקבועים ליום". ובכלל עיקר המנינים התקיימו בשבתות וימים טובים שבהם נפסק (שם ס"א) "ובשבת ויו"ט אינן מתפללין נדבה כלל, לפי שאין נדרים ונדבות קריבין בהם". אם כן מה הועילה תקנת התנאי.

אבל מה שהעתיק מהספר הנ"ל "שהחידוש שצריכים לחדש בתפלת נדבה יהיה בתוספת כוונה בקטעים שלא כיוון בתפלת לחש, ובמיוחד אמור בדבר כשלא כיוון בתפילת אבות שמעיק הדין צריך ממילא לחזור ולהתפלל, ואולי באופן כללי כל תוספת כוונה מחשבת כחידוש" וכו', צל"ע מאיפה נלקח חידוש זה, דבשוע"ר כותב (שם ס"ג) "חידוש זה שאמרנו הוא שיחדש איזה דבר בכל ברכה מן האמצעית מעין הברכה, ואם חידש אפילו בברכה אחת דיו כדי להודיע שהוא נדבה ולא חובה", הרי מפורש אופן החידוש ולא ראיתי בפוסקים שתוספת כוונה יהני ל"חידוש" שבתפלת נדבה?!.

אבל למעשה אם יש חשש שלא יהיו תשעה עונים, או משום שמא ישיחו בעת חזרת הש"ץ ולא יענו אמן או כנידון בתי כנסת ובתי חב"ד המזמינים יהודים להתפלל ואינם יודעים -בנתיים- מעניית אמן וכיו"ב, יש עצה אחרת המבוארת בספר קצות השלחן -הערות למעשה (להגרא"ח נאה ע"ה - עמ' סב) והיא, שהש"ץ לא יתפלל בלחש לעצמו, אלא ירד לפני התיבה להתפלל מלכתחילה בקול רם אחרי שהציבור יסיימו תפלתם בלחש, והוא מיוסד על המבואר בשו"ע סי' קכד ס"ב [ובשוע"ר שם ס"ג] "ש"ץ שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שהתפללו בלחש והוא צריך לעבור לפני התיבה לאלתר, יורד לפני התיבה ומתפלל בקול רם לציבור", ועיין במגן אברהם סק"ג, דאין בו משום המשמיע קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנה (ברכות לא ע"ב) כיון שעל ידי הדחק עושה כן, ועיי"ש שמפרש דברי המג"א ב"על ידי הדחק" דהיינו, או שאין מי שירד לפני התיבה זולתו, או שהוא ש"ץ קבוע וכו'. ומבואר עכ"פ היתר שאם יש איזה צורך מותר לעבור לפני התיבה בקול אפילו לא התפלל עדיין התפלה בלחש.

וכותב הקצוה"ש: "ונראה ומסתבר שאם התפללו במנין מצומצם, ואיכא למיחש שמא ישיחו איזה מן המנין באמצע חזרת הש"ץ,או יביטו בספר באופן שיש חשש שלא יהיו תשעה שומעין ועונין, ואז קרוב להיות ברכותיו לבטלה כמפורש בשו"ע סי' קכד ס"ד, וזה [היינו חשש ברכה לבטלה] דווקא כשהש"ץ כבר התפלל בלחש, אולם אם הש"ץ לא התפלל עדיין לחש לעצמו פשוט דאין כאן חשש ברכה לבטלה, שאף שאין תשעה שומעין מכל מקום הרי הש"ץ חייב בתפלה זו עבור עצמו ואין ברכותיו לבטלה, ולכן אם נזדמן בבית הכנסת אחד שלא התפלל עם הצבור והוא עומד סמוך לתפלת לחש טוב שהוא ירד לפני התיבה להתפלל בקול רם, דלא גרע החשש של ברכות לבטלה מענין הדחק הנזכר לעיל ואין בו משום קטני אמנה" עיי"ש עוד. ועצה זו נמצאת גם בהגהות מעשה רוקח (סי' קכד) שנדפסו בסוף המהדורות הרגילות של השלחן ערוך. וכמובן שבשביל לומר קדושה בתפלה זו צריך שיהיו לפחות ששה עונים

חזרת הש"ץ בששה עונים

כמבואר בשוע"ר סי' נה ס"ז. וראה פסקי תשובות (סי' קכד אות ג) שקדושה וברכת כהנים אינם הפסק ושפיר אומרם הש"ץ אע"פ שלא התפלל לחש ויוצא ידי חובתו.

ג. מה שהביא (באות ו) החקירה מהי "תפלה בציבור" האם היא תפלה של עשרה שעומדים להתפלל יחד שמו"ע בלחש, (אף שמביאו וידוע כשיטת האגרות משה ע"פ החיי אדם, להעיר שכן כותב בפשטות בדעת הגרשז"א בספר הליכות שלמה -תפלה- עמ' סג פ"ח ס"ח), או גם בעשרה שהתקבצו לתפלה ורק ששה מהם לא התפללו עדיין.

הנה בנוסף למה שהעתיק לו הרב באגאמילסקי ממכתב הרבי (אגרות קודש ח"ג עמ' תנט) המדייק בלשון שוע"ר (סי' סט ס"ה) "ששה שהם רוב מנין שלא התפללו עדיין שאז הם כמו ציבור גמור", הנה יש להוסיף עוד מכתב מהרבי והוא באג"ק (חט"ז עמ' שיב) המופנה אל בעל ה"רבבות אפרים" ע"ה, בתאריך ג אדר תשח"י, וז"ל: "איך יש לנהוג בבית הכנסת בהנוגע לתפלה בלחש וחזרת הש"ץ, באם רק ששה לא התפללו עדיין".

נוהגים ע"פ מ"ש במג"א סי' ס"ט ס"ק ד' הובא לפסק הלכה בשו"ע רבנו הזקן בעל התניא - פוסק בנסתר דתורה - והשו"ע - פוסק בנגלה דתורה - דמתפללין בלחש ואח"כ חזרת הש"ץ בקול רם, ובמה שמציין לשערי תשובה סי' נ"ה ס"ק ט' שמעתיק דברי המג"א וכותב [דאי ליכא עשרה שלא התפללו לא יתפלל ש"ץ בלחש] עשרה במקום ששה, כנראה שטעות נפל בדפוסים הראשונים במקום וא"ו כתבו יו"ד, כיון שכו"כ מעתיקים דברי המג"א וכולם כותבים ששה ומפרשים הטעם מפני שהוא רוב מנין". והיינו שרוב מחוייבים הוא בגדר תפלת ציבור.

ומפליא הדבר שבשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סימן י) יש תשובה לבעל ה"רבבות אפרים" (מתאריך חנוכה תשי"ט) שבו כותב לו "אבל בשערי תשובה העתיק את דברי המג"א אם אין שם עשרה וכו', הפשוט כדברי כ"ת שהט"ס בשע"ת דבמקום ו' נכתב י' (וכן הוא בכמה דפוסים) ואחר כן בדפוס אחר עשו מזה עשרה" עיי"ש עוד. ובטח כתב זאת הרבבות אפרים להמנח"י בשם אומרו שהוא מכתב הרבי הנ"ל.

עכ"פ מבואר דעת הרבי ובשיטת אדמוה"ז שרוב ציבור נחשב לתפלה בציבור בשלימות.

ד. מה שהביא (באות ח) מדברי ר' דוד הקשר בקובץ ישורון החילוק בין הלימודים השונים בגמ' אודות תפלה בציבור, הנה יש להוסיף ביאור למה אכן רוב מנין מהני שייחשב תפילה בצבור, דבגמ' (ברכות ו' ע"א) מובא המקור לעשרה שמתפללין שכינה עמהם שנאמר "אלקים ניצב בעדת קל", ושם בדף ח' מובא מקור שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים שנאמר "הן קל כביר לא ימאס" וכו'. ולפלא שבשוע"ר כשמדבר אודת תפלה בציבור הוא מביא את הפסוק "קל כביר לא ימאס" (ראה סי' נב ס"א סי' תקצא סי"ד ועוד) ולכאורה למה לא מביא הפסוק אלקים נצב בעדת קל?

ולכאורה נראה, דמהפסוק "אלקים נצב בעדת קל" לומדים שעשרה שמתפללין שכינה עמהם, ולפי"ז יש לכאורה "שיעור" של עשרה דווקא וכדברי האג"מ, משא"כ בפסוק "קל כביר לא ימאס" מוזכר רק "תפלתן של רבים" "מתפלל עם הציבור", בלי מספר מסויים דווקא, ובזה אכן ניתן ללמוד שגם אם יש "רוב" מנין מתפללים אמרינן רובו ככולו ונחשב תפילה בציבור. ולפי"ז גם מש"כ בדף ו' "עשרה מתפללין" הוא לאו דווקא שהעשרה יתפללו ביחד אלא אם יש רוב מתפללים כבר נחשב תפלה בציבור. (ראה ספר ציון לנפש סילבערבערג, סימן ח שביאר כן).

חזרת הש"ץ בששה עונים

ה. מה שלומד (באות י) ע"פ יסוד דברי הגרי"ד שאף בששה מתפללים חל דין תפילת הציבור ולכן רשאי הש"ץ להתחיל החזרה אפילו עם רק ששה מתפללים סיימו התפלה, וכן (ממשיך באות יא) לפי הגדרה זו מותר לש"ץ להמשיך בחזרה אפילו כשחלק מהתפללים מעיינים בספר כי מ"מ עדיין חל על תפלתו "דין תפילה בציבור", לא הבנתי דבריו, הרי סוף סוף זה גופא הדיון איך ניתן לפעול חלות שם של "תפילת הציבור", ולפוסקים דבעינן תשעה שומעים ומכוונים לברכות הש"ץ הרי זהו התנאי שיחול שם "תפלת הציבור" וכשיש רק ששה עונים לא ייהפך לתפילת ציבור לשיטתם, משא"כ לאידך המקילים בדיעבד הרי מובן שגם ששה עונים יהני להגדרה זו, אבל לא מובן איך הגדרה זו "מסייעת" לדעת פוסקים אלו המקילים, וצ"ב.

גם בדעת הגרי"ד שהביא יש לעיין מהמבואר בדעתו בספר נפש הרב עמ' קכה שמחלק בין תפלת הציבור לבין תפלה בציבור והובא גם בשיעורי הרב על עניני תפלה סוף סימן יח, דיש "תפילה בציבור", ו"תפילת הציבור", תפלה בציבור היינו שיש עשרה בני אדם המתפללים תפלה בלחש ביחד במקום אחד, ותפלת הציבור היינו חזרת הש"ץ שהחזן משמש כשלוחם של הציבור להתפלל תפלה אחת בעד כולם, ועיי"ש שבכדי להיחשב כ"תפלת הציבור" בעינן שיהיו שמה תשעה השומעים והמקשיבים לברכת הש"ץ עיי"ש. והוא בפשטות גדר הציבור שמבאר ברשימות שיעורים שם שהש"ץ מייצג את החפצא של הציבור בתפילתו, אבל שוב כמה בעינן להיחשב כתפילת הציבור זה כמובן תלוי בדעות הפוסקים כנ"ל, ואיני רואה בזה דרך לבאר דווקא הדעה הסוברת שמספיק ששה עונים.

אשמח לשמוע תגובתו, בתודה ובברכה

מרדכי פרקש

• • •

וזו תשובתי אשר השבתי למכתביהם:

בס"ד, י"ז טבת תשע"ט

כבוד ידידי

הרב מרדכי פרקש שליט"א

שליח, בעלוויו וואשינגטאן

שלום וברכה

ראשית כל, הוקרתי והערכתי למע"כ המעלה על שולחנו, שולחן מלכים, את דברי, ועתה בנדון חזרת הש"ץ בששה עונים, ובמשא ומתן עם ידידי הגאון רבי משה באגאמילסקי שליט"א, להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם. עמכם הסליחה על האיחור בתשובתי מחמת עיסוקי בהכנת שיעורים.

אמנם פטור בלא כלום אי אפשר, ואעיר בזה על הצעתו של רבי טוביה בלוי בספר מנהגים ומקורותיהם (עמ' פד) לש"ץ להתנות בינו לבין עצמו בחזרת התפילה, שאם לא יענו תשעה אמן אחריו ויכוונו לברכותיו שתהא התפילה ההיא בתורת נדבה. **והחידוש [שצריכים לחדש בתפילת נדבה] יהיה בתוספת כוונה - בקטעים שלא כיוון בתפילת לחש**. ומע"כ תמה, שלא ראינו בדברי הפוסקים שתוספת כוונה תועיל לחידוש שבתפלת נדבה, והבאתם מדברי שו"ע הרב, מה הם אופני החידוש.

חזרת הש"ץ בששה עונים

ברם לעניות דעתי, בכל כלל יש יוצא מן הכלל, וכבר מצינו בתפילת נדבה שלא צריך לחדש בתפילתו (שו"ע או"ח סי' קז א) אצל מי שהתעורר לו ספק, אם התפלל אחת מן התפילות או לא, כל זמן שלא עבר זמנה, יחזור ויתפלל מספק. ויתנה בליבו, אם כבר התפללתי הרי זו תפילת נדבה, ואם לא התפללתי הרי זו תפילת חובה. **ואין צריך להוסיף ולחדש בה דבר**, וביאר המשנ"ב שם, **מפני שעצם זה שהוא יוצא מן הספק הוא החידוש.** אולי גם בנדון דידן, שמתפלל חזרת הש"ץ בקול רם ואינו יכול להוסיף חידוש בעצם הברכה, יתכן שיוכל לצאת ידי חובתו בתוספת כוונה של הקטעים שלא כיוון עליהם בלחש, וצ"ע.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **מנדל גרייזמן**, שליח חב"ד בארקנסו, כתב:

רציתי להודות לכב' על השיעור בענין התחלת חזרת הש"ץ לפני שכל התשעה סיימו לחש, היה לי לעזר רב.

האם ישנו דיון בענין חזרת הש"ץ כשהעשירי נכנס לבית הכנסת אחרי תפלת לחש.

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, ג' טבת תשע"ט

כבוד ידידי

הרב מנדל גרייזמן שליט"א

חב"ד ארקנסו

שלום וברכה

מע"כ שאל לחוות דעתי בנדון חזרת הש"ץ כשהעשירי נכנס לבית הכנסת אחרי תפלת לחש.

המשנה ברורה (סי' סט ס"ק א) הביא את שיטת הרידב"ז (סימן רמ"א ח"ד) "אם התפללו עשרה כל אחד ביחידי, פרח מינייהו קדיש וקדושה, כדאמרינן גבי ברכת המזון, וכיון דפרח מינייהו, אף על גב שאחר כך נתחברו עשרה, אינם יכולים לחזור ולהתפלל בקדיש וקדושה, ואם חזרו והתפללו הוי ברכה לבטלה".

אולם החזון איש (או"ח סי' י"ט ס"ק ז) נקט שאם לא היתה חזרת הש"ץ בעיר או שיש אחד שאינו בקי שלא התפלל, יש לצדד קצת שיוכל הש"ץ להתפלל, אפילו שהעשרה התפללו קודם לכן ביחידות.

חזרת הש"ץ בששה עונים

והנה בנוסף לטעם הפשוט של חזרת הש"ץ, כדי להוציא את מי שאינו בקיא, על פי תורת הסוד, שתי התפילות נצרכות, שעל ידן התפילה פועלת יותר. ולכן גם היום, כשאין צורך להוציא את מי שאינו בקיא בחזרת הש"ץ, יש צורך לומר את חזרת הש"ץ מהטעם השני.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

רבי **מרדכי הלוי פטרפרוינד,** ירושלים, כתב:

בעזהשי"ת, ח' בכסלו התשע"ט לפ"ג

לכבוד מע"כ הרה"ג המופלג בתורתו ובחכמתו רבי **צבי רייזמן** שליט"א

שלום רב.

רציתי להעיר מעט על המאמר שקיבלתי בחודש שעבר, בענין חזרת הש"ץ בששה עונים, ובתקוה שיהיה לתועלת, וכמובן שאשמח לדעת מה דעתו של מר על דברי.

א. באות ג' הובא מהדרישה שתירץ את הסתירה בשו"ע כהתרוץ שהובא בדברי החיד"א בברכ"י שזה רק קרוב להיות לבטלה ולא ממש, והיינו שזה רק לכתחילה אבל בדיעבד א"צ תשעה. ונכתב שהחיד"א תמה על תירוץ זה וכו'.

ומיהו אחר בקשת המחילה, לכאורה זו טעות, דהדרישה תירץ תירוץ אחר לגמרי מהתרוץ שכתב הברכ"י, דהדרישה תירץ שמה שהב"י כתב קרוב ולא ממש היינו משום שיש דין שאם התחילו בעשרה אפילו יצאו מקצתן הש"ץ אומר את החזרה.

וע"ע בדומה לזה בספר חידושים וביאורים (או"ח יא. מדפה"ס סק"ד) שתירץ כן מדנפשיה, דאפשר דכל דאיתא ט' שמכוונים לברכה הראשונה של הש"ץ, [ואפשר דאפילו לתחילת הברכה], שוב אין ברכותיו לבטלה, דהרי אם התחיל בעשרה ויצאו מקצתן גומר את חזרת הש"ץ. וע"ש שדן אם ניתן לפרש כן בדעת השו"ע.

והשתא קושית החיד"א כלל לא קשה על תרוצו הדרישה, ולא קרב זה אל זה.

ויש בכל זה נפק"מ גדולה דלפי הדרישה נמצא דבתחילת חזרת הש"ץ צריך להקפיד יותר שיהיו תשעה שישמעו את הש"ץ מאשר בהמשך החזרה, דבהמשך החזרה יש לדון ולהקל שאם אין ט' שומעים אזי עכ"פ לא גרע מיצאו מקצתן, אבל אם כבר בתחילה לא היו תשעה, א"כ אף להדרישה הוי ברכה לבטלה.

ב. בסוף אות ה' נכתב בשם ספר על מנהגים ומקורותיהם שאפשר לכתחילה להתחיל בשישה ושהש"ץ יכוין שגם אם אין ט' מכוונים תהיה תפילתו נדבה.

חזרת הש"ץ בששה עונים

וצ"ע דעצה זו לעשות תנאי שהתפילה תהיה תפילת נדבה היא לכאורה ממש בדיעבד, כיון שיש בזה הרבה חסרונות, ואכתוב לדוגמא כמה פקפוקים בזה כך שלכתחילה אין לעשות תנאי זה.

(א) אם התפילה היא אכן תפילת נדבה, נמצא שביטלו באותו המקום את תקנת חז"ל של חזרת הש"ץ.

(ב) לכתחילה צריך בתפילת נדבה לכוין בכל התפילה, וזה דבר שקשה לעשותו.

(ג) לכתחילה אין להתפלל תפילה שאינה חזרת הש"ץ בקול רם.

(ד) בכלל צ"ע דאם התפילה היא תפילת נדבה ולא חזרת הש"ץ, היאך אומרים בה קדושה.

(ה) עוד צ"ע כיצד יכולים הכהנים לישא כפים בתפילה שאינה חזרת הש"ץ אלא תפילת נדבה.

(ו) עוד צ"ע איך מותר להפסיק באמצע שמו"ע שאינה חזרת הש"ץ כדי להקריא לכהנים. [ובאמת אפשר לתת לאחר שיקריא, אך המנהג הרגיל הוא שכשהש"ץ איננו כהן אזי הוא עצמו מקריא לכהנים].

(ז) ובלא"ה לא תמיד אפשר לעשות תנאי זה, דבשבת ויו"ט א"א להתפלל תפילת נדבה, וכן בתפילת מוסף. ויש להדגיש שבאופנים הללו עצה זו בודאי אינה עצה טובה.

ג. בכל ענין זה נראה להוסיף דמן הדין אם לא היתה זו שעת הדחק שאנשים ממהרים וכדו' היה ראוי להחמיר הרבה יותר, דהרי כבר כתב השו"ע (נ"ה סע' ז') דנכון להמתין מלומר קדיש אפילו עבור אחד שעדיין מתפלל כדי שיזכה גם הוא לענות, והיינו אפילו אם יש מנין בלעדיו, [כמש"כ שם המשנ"ב סקל"ה]. ובפשטות הוא הדין דיש לזכות את המתפללים שישמעו את כל חזרת הש"ץ ואת הקדושה, ומהאי טעמא נראה דלכתחילה יש להמתין לכמה שיותר מהציבור, ולכל הפחות לרוב הציבור. וע"ע ברמ"א (קכ"ד סע' ג') דכתב דאם יש יחידים בקהל שמאריכים בתפילתן אין לש"ץ להמתין עליהם אפילו היו חשובי העיר וכו', ומשמע דאם המאריכים אינם יחידים יש להמתין עליהם, ואפשר דהיינו לרוב הציבור.

וכעין זה הביאו בספר הליכות שלמה (פ"ט הע' ב') משמיה דהגרשז"א, דלכתחילה אין להתחיל אף שיש עשרה שומעים כל זמן שרוב הציבור טרם סיימו תפילתם. וכ"כ בספר דעת נוטה (עמ' שנ"ג) בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א. וע"ע כעין זה בשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' ע"ט אות ג'), דיש להמתין לרוב הציבור, שהרי לא יתכן לומר שאם יש ציבור גדול שאין להמתין אלא על העשרה הראשונים המקצרים, שהרי הוא שליח ציבור ולא שליח של יחידים. וע"ש שכתב דמה שהפוסקים לא פירשו דבר זה אולי הוא מפני רוב פשיטותו.

ויש להוסיף דבסי' קכ"ד סע' ט' כתב השו"ע דאם יש קצת מהעונים אמן שמאריכים יותר מדי א"צ המברך להמתין להם, והמשנ"ב שם (סקל"ח) כתב דהיינו דוקא בברכות שאינן חובה על הכל לשמוע, אבל אם המברך מוציא את הרבים ידי חובתן, צריך הוא להמתין אף על הטועים ומאריכים באמן כדי שישמעו ויצאו יד"ח גם הם. וע"ש בבאוה"ל (ד"ה אין צריך) שכתב על זה דלענין חזרת הש"ץ יש דעות בין האחרונים, דאף דכולנו בקיאים מ"מ כבר תקנו חז"ל את חזרת הש"ץ גם לנו, ואפשר דהוא בכלל ברכה חיובית, ע"ש. ולפי זה ק"ו בנדו"ד שיצטרכו להמתין.

ואף שכמדומה שהמנהג הפשוט בכל המקומות שלא נוהגים להמתין לרוב הציבור, אלא מתחילים חזרת הש"ץ מיד כשיש עוד תשעה שסיימו, [ואפשר דהיינו משום שהציבור מעדיפים לפעמים שינהגו כך משום טירחא דציבורא, או כדי שלא יטרדו בתפילתם כשידעו שמחכים עליהם, ובכה"ג יש סברא לומר דשפיר דמי שימחלו על זכותם. ומצוי גם שיש אנשים שרוצים להאריך בתחנונים שאחרי התפילה עד שיתחיל

חזרת הש"ץ בששה עונים

הש"ץ את החזרה, ולהם ודאי אין טעם להמתין, דאדרבה הם ממתינים שתתחיל חזרת הש"ץ כדי לסיים את תפילתם], עכ"פ נראה שיש להתחשב בזה כשבאים להכריע איך לנהוג באופן קבוע.

אחתום מעין הפתיחה, בתודה מרובה על הספרים והמאמרים החשובים ובתפילה שתזכו תמיד להגדיל תורה ולהאדירה

מרדכי הלוי פטרפרוינד

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, ג' טבת תשע"ט

כבוד ידיד בן ידיד

הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד שליט"א

ירושלים

שלום וברכה

קבלתי את מכתבך המפורט בענין "חזרת הש"ץ בששה עונים", ותודה שהעלית על שלחן מלכים את מאמרי להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליך.

1. הרבית לפקפק על העצה לעשות תנאי שהתפילה תהיה בנדבה. אך אענה חלקי ואומר כי דברי נסמכו על עצת המשנה ברורה בנדון מנהג העולם לצרף למנין עשרה בחזרת הש"ץ את מי שידוע שמשיח ואינו מכוין לברכות הש"ץ, שאפשר לסמוך על מה שכתב בספר שלחן שלמה, שיתנה הש"ץ בינו לבין עצמו בחזרת התפילה שאם לא יענו תשעה אמן יהא התפילה ההיא בתורת נדבה.

ב. הערת על כך שלא תמיד אפשר לעשות תנאי זה, כגון בשבת וביום טוב שאי אפשר להתפלל תפילת נדבה, וכן בתפילת מוסף. אכן בעקבות האמור חשבתי, הרי הקולא להתחיל חזרת הש"ץ בששה, נובעת מכך שיש להתחיל את החזרה לצורך המתפללים הממהרים למלאכתם, וכפי שכתב בתשובות והנהגות **"הכל תלוי בגודל הדחק"**. ולפי זה, בשבת סיבה זו לא קיימת, ואין "דחק" למלאכה, שמא לא תנהג קולא זו, וצ"ע.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

ד"ר ר' **יצחק מוסטוביץ** הי"ו, ירושלים, כתב:

חזרת הש"ץ בששה עונים

לר' צבי, שלום וברכה

הזכרת את דברי ה"אגרות משה" שאין אומרים רובו ככולו על שיעורים. הוספת גם את דברי החת"ס כפי שמובאים ב"מנחת יצחק" דבעינן כולו לפנינו. אוסיף רק שרבי גרשון העניך מראדזין, בעל התכלת נשאל מדוע שלא נאמר שהמעביר שתי אמות ברה"ר יחויב מדין חצי שיעור ככל כל חצי שעור שאסור מן התורה. הוא השיב בחריפות, כדרכו, "כאן האיסור על השיעור וכאן השיעור על האיסור". באותה דרך תפילה בציבור היא במנין עשרה דווקא.

בברכה חמה

יצחק

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי

ד"ר ר' **יצחק מוסטוביץ** הי"ו

ירושלים

שלום וברכה

הזכרת את הקושיא שנשאל הגאון בעל התכלת זי"ע מדוע המעביר שתי אמות ברה"ר אינו חייב מדין חצי שיעור, ותירוצו "כאן האיסור על השיעור וכאן השיעור על האיסור", וכתבת שלפי דרכו, יש לומר כן גם בתפילה בציבור שהיא במנין עשרה בדווקא.

ולענ"ד חילוק גדול יש בין נדון רוב מנין ככולו בחזרת הש"ץ, שאין כאן איזה איסור שנתנו בו שיעור, לדין חצי שיעור באיסורים שנתנו בהם שיעור. ואפילו אם נאמר שבאיסור העברה ד"א ברה"ר בשבת האיסור הוא על השיעור כדברי בעל התכלת זי"ע, עדיין יש מקום לומר בחזרת הש"ץ דין "רובו ככולו" כמו לגבי דבר שבקדושה.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן

• • •

הר"ר **חיים יעקב ליבוביץ**, ירושלים, כתב:

חזרת הש"ץ בששה עונים

עניין מעניין לברר בקריאת התורה שצריך שבעה שעוד לא שמעו את הקריאה, האם השלושה הנוספים חייבים להקשיב גם, או רק להיות נוכחים. כי דברים בקדושה נאמרו בעשרה. לכאורה הוכחה גם לתפילה.

• • •

על מכתב זה השבתי:

בס"ד, בין כסה לעשור תשע"ט

כבוד ידידי ורעי

הרה"ח ר' חיים יעקב ליבוביץ שליט"א

ירושלים

שלום וברכה

בנדון קריאת התורה שהזכרת בדבריך, ראשית כל, ההנחה שבקריאת התורה צריכים לכל הפחות **שבעה** שלא שמעו, היא דעת יחידאי בספר כף החיים [ס"ק ג'] בשם הגר"ח פלאג'י שצריך רוב הניכר, דהיינו שבעה אנשים. אולם הביאור הלכה [ס' קמ"ג ד"ה בפחות] נקט בשם גדול אחד, שאם היו **שישה** אנשים שלא שמעו קריאת התורה, יכולים לצרף עמהם עוד ארבעה ולקרוא.

יתירה מכך [ואולי מכאן הטעות במספר שבעה], בשו"ת פרי השדה [ח"ב ס' צ"ז] כתב כי בימים שקוראים שלושה אנשים לעלות לתורה, די בשלושה מחויבים ויצרפו עמהם עוד שבעה שכבר שמעו, ובשו"ת מהר"י אסאד [ס' נא] הביא שכך נהג בעצמו.

אולם, בערוך השולחן ובשו"ת בנין שלמה ס' ל"ה, פסקו שאין לקרוא בתורה אלא אם כן יש עשרה אנשים המחוייבים בקריאתה, וכן פסק בשו"ת אגרות משה ח"א ס' כ"ב, וידוע שכך נהג הגרי"ז מבריסק.

ובאשר לשאלתך, בקריאת התורה, נפסק בשו"ע [ס' קמ"ו ס"ב] "כיון שהתחיל הקורא לקרות בספר תורה אסור לספר אפילו בדברי תורה אפילו בין גברא לגברא, **ואפילו אם השלים הוא הפרשה וכו'**, **ויש מתירים שאם יש עשרה דצייתי** (פירוש, המשימין לבם) **לספר תורה מותר לספר** (בדברי תורה)". ומכל מקום משמע שדווקא אם יש עשרה דצייתי יש מתירין, **אבל אם אין עשרה דצייתי מלבדו אין היתר**. ועל האמור "ואפילו אם השלים הוא הפרשה", כתב המשנ"ב שהפרי מגדים צידד לומר שאפילו אם כבר שמע קריאת התורה בעשרה גם כן אסור, וכן משמע בביאור הגר"א.

והנה בס' נ"ה בנדון צירוף ישן לאמירת דבר שבקדושה הביא המשנ"ב שהפרי מגדים הסתפק לענין קריאת התורה ונשיאת כפים, האם דינו כמו לענין תפילה. ובביאור הלכה בסימן הנ"ל [קמ"ו] האריך בענין זה, והכריע להלכה שאפילו לדעת המקילים בתפילה, בקריאת התורה יש להחמיר יותר שיצטרכו

חזרת הש"ץ בששה עונים

עשרה דצייתי דווקא, ואין לצרף אחד שיושב ועוסק אפילו בדברי תורה, כי קריאה יותר חמורה מתפילה לענין זה.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן